Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2006 **Martina Vaňková**

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hospodářský vývoj Turecka do finanční krize 2001

Vypracovala: Martina Vaňková

Vedoucí: Doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Akademický rok: 2005/2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 17.1.2006

Děkuji svému konzultantovi Doc. Ing. Karlu Půlpánovi, CSc. za jeho laskavý přístup a podporu. Dále bych ráda poděkovala své rodině a přátelům za trpělivost a oporu, kterou mi poskytli.

Abstrakt

Tato práce se zabývá hospodářským vývojem Turecka od počátku republiky až do nedávné fiananční krize roku 2001. Ve světle politického vývoje a mezinárodních vztahů jsou zde popsány všechny jeho hlavní etapy zahrnující několik hospodářských krizí. První kapitola se zabývá obdobím počátku republiky, které bylo spojeno s reformami Mustafy Kemala Atatürka jež na dlouhou dobu poznamenaly hospodářský vývoj Turecka. Značná pozornost je věnována stabilizačnímu programu osmdesátých let, který přinesl silnou vlnu liberalizace jak do hospodářského, tak do politického života.

Abstract

This paper describes Turkish economic development since the begining of the republic until the latest financial crisis in 2001. Including the political development and international relations this paper draws it´s main etaps and crisis. First chapter summarizes the begining of the republic which was connected with Mustafa Kemal Atatürk´s reforms. Impact of these reforms has been visible for a long time. High attention is also given to stabilisation program of 1980, which brought liberalization to Turkish economic and political life.

Obsah

I. Úvod ... 8
II. OD POČÁTKU REPUBLIKY PO KONEC DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY ... 9
II.1. Mustafa Kemal Atatürk a jeho odkaz ... 9
II.2. 20. a 30. léta ... 11
II.3. Etatismus ... 13
II.4. Druhá světová válka ... 14
II.5. Mezinárodní vztahy ... 16
III. 50.LÉTA ... 17
III.1. Politické a ekonomické reformy po válce ... 17
III.2. Vývoj turecké ekonomiky v průběhu 50.let ... 18
III.3. Neklidná politická situace ... 20
III.4. Rostoucí geopolitický význam Turecka v průběhu Studené války ... 21
IV. 60.LÉTA ... 23
IV.1. Vznik Druhé republiky ... 23
IV.2. Nová koncepce hospodářského rozvoje ... 23
IV.3. Turci v Evropě ... 28
V. 70. LÉTA ROZMACH A PROPAD ... 32
V.1. Hospodářský růst ... 32
V.2. Peníze a ceny ... 33
V.3. Fiskální politika ... 34
V.4. Trh a zahraniční platby ... 35
V.5. Snahy o ekonomickou stabilizaci ... 37
V.6. Politická nestabilita ... 38
V.7. Narůstající ekonomické problémy a občanské nepokoje ... 39
VI. 80. LÉTA ... 40
VI.1. Vznik Třetí republiky ... 40
VI.2. Nová ústava ... 40
VI.3. Politická rekonstrukce ... 41
VI.4. Další demokratizace ... 42
VI.5. Hospodářský vývoj ... 42
VI.6. Stabilizační program roku 1980 ... 43

VI.7. Výstup, výdaje a zaměstnanost 51
VI.8. Zahraniční platby a dluh 52
VI.9. Minikrize roku 1987 54
VI.10. Mezinárodní vztahy 55
VII. 90.LÉTA – OBDOBÍ DVOU KRIZÍ 57
VII.1. Fiskální nerovnováha 57
VII.2. Nerovnoměrný hospodářský růst a rostoucí disbalance 58
VII.3. Měnová krize 59
VII.4. Program z 5. dubna 1994 60
VII.5. Program roku 1995 63
VII.6. Shrnutí vývoje 90.let 65
VII.7. Mezinárodní situace a změna postavení 68
VIII. ZÁVĚR 71
IX. LITERATURA 73

I. ÚVOD

Turecká republika (*Türkiye Cumhuriyeti*) zaujímá unikátní geografickou pozici, rozkládá se částečně v Asii a částečně v Evropě. Během své historie proto fungovala na jednu stranu jako most mezi zmíněnými kontinenty, na stranu druhou jako jejich vzájemná bariéra. Z hlediska rozlohy i velikosti populace patří Turecko mezi největší země Středního východu.

Turecká ekonomika byla od konce druhé světové války neustále zkoušena makroekonomickou nestabilitou, která téměř každých deset let vyústila v hospodářskou krizi nebo alespoň balancovala na jejím okraji.

Zatímco hospodářské krize jiných rozvojových zemí jsou obvykle přičítány vnějším faktorům a externím šokům, Turecké problémy většinou vyrostly doma, zejména v důsledku neustálých pokusů přinutit ekonomiku růst rychleji, než bylo možné zvládnout bez vyvolání ekonomické a politické krize.

Makroekonomické problémy byly především způsobeny nadměrnou agregátní poptávkou generovanou veřejným sektorem, externí šoky je už pak jen umocnily. Všechny po sobě jdoucí vlády byly stálým zdrojem rostoucí poptávky i přesto, že následně vzniklé krize je nakonec srazily ke dnu. Jejich hospodářská politika měla společný cíl - přinutit ekonomiku růst a industrializovat se rychleji, než mohly dovolit soukromé úspory a investice.

Tato práce se zabývá hospodářským vývojem Turecka od vzniku republiky až po dobu před vypuknutím nedávné finanční krize roku 2001. Problematika následného hospodářského vývoje až do dnešních dnů je natolik obsáhlá, že by zasluhovala podrobnější rozbor, který by sám o sobě vystačil na další samostatnou studii.

II. OD POČÁTKU REPUBLIKY PO KONEC DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

II.1. Mustafa Kemal Atatürk a jeho odkaz

První světová válka skončila pro Osmanskou říši[1] roku 1920 podepsáním tvrdé Sèvreské mírové smlouvy[2] se Spojenci. Tato smlouva byla ale odmítnuta armádním důstojníkem Mustafem Kemalem a tureckými nacionalisty, kteří v roce 1921 na protest podepsali Zákon o zrušení sultanátu. O rok později, ve snaze zmíněnou smlouvu zrušit, vyprovokovali válku s Řeckem. Následnými vojenskými úspěchy se podařilo dosáhnout revize v podobě nové Lausannské mírové smlouvy, která byla podepsána 24.7.1923. V rámci této smlouvy byla především mezinárodně uznána existence a suverenita nového tureckého státu a byla mu navrácena východní Thrákie. Rovněž byly demilitarizovány úžiny Bospor a Dardanely a pod záštitou Společenství národů[3] byly otevřeny pro obchodní lodě. Zároveň muselo téměř milion třista tisíc Řeků opustit území Turecka a čtyřista tisíc Turků naopak území Řecka. Nové Turecko bylo osvobozeno od placení válečných reparací výměnou za převzetí osmanského dluhu nashromážděného v průběhu 19. století.

V říjnu 1923, dva měsíce po podepsání Lausannské mírové smlouvy pak byla vyhlášena republika a Mustafa Kemal zvolen do funkce prvního prezidenta. Následujících patnáct let jeho vlády představuje období obrovské modernizace a přerodu Turecka ve světský, proevropsky orientovaný stát. Mustafa Kemal uskutečnil kontroverzní reformy ve všech oblastech společenského života, které měly jeden společný cíl - transformovat zaostalou teokratickou monarchii v zemi s moderními evropskými institucemi, zákony, písmem, kalendářem ale i vzezřením.

Svým přístupem a odmítnutím islámské minulosti vytvořil z Turecka rozpolcenou zemi. Zemi, která byla náboženstvím, zvyky i svými institucemi muslimská, avšak její vládnoucí elita byla pevně rozhodnuta ji modernizovat a integrovat do západní civilizace (Huntington, S.P., 1996).

Takzvaný kemalismus nikdy nepředstavoval ucelenou ideologii v pravém slova smyslu, můžeme jej spíše popsat jako soubor názorů a postojů, vycházejících z předpokladu, že

1 k historii Osmanské říše: Palmer,A. (1996), Lewis, B.(1996,1997,2001)

2 Edirne (Adrianopole) a většina území v okolí Istanbulu dle této smlouvy připadla Řecku, Bospor a Dardanely měly přejít pod mezinárodní vojenskou kontrolu. Zároveň byla vytvořena Arménská nezávislá republika.

3 Turecko dostalo úžiny zpět pod svou kontrolu až roku 1936. (The New Encyclopaedia Britanica, 1998)

tradiční kultura se s modernizací neslučuje a bude tedy nutné ji úplně nahradit. Základní principy kemalismu byly poprvé uvedeny v programovém prohlášení Atatürkovy Republikánské strany v roce 1931. Hlavními pilíři kemalismu se stal republikanismus, sekularismus, nacionalismus, populismus, etatismus a reformismus.

Sekularismus představoval nejen oddělení státu od náboženství, ale i důsledné vyčlenění náboženství z veřejného života a plnou kontrolu náboženských institucí státem. Nacionalismus měl podpořit národní cítění a kladením důrazu na národní mýty a pověsti měl postupně nahradit roli náboženství ve veřejném životě (E. Zűrcher, 2003). Populismus měl symbolizovat národní solidaritu a upřednostnění národních zájmů před zájmy jednotlivých skupin nebo tříd. Etatismus, nový ekonomický princip, si popíšeme dále. Reformismus pak představoval zázavazek k nově nastoleným změnám a k dodržení zásad kemalismu. Těchto šest principů, které byly ve znaku strany symbolizovány šesti šípy, bylo vtěleno i do Turecké ústavy, která byla ratifikována roku 1937.

Ideologie kemalismu však nebyla příliš propracovaná a jejím hlavním pojítkem byl kult osoby Mustafa Kemala, otce Turků, vzdělance a učitele. V některých zdrojích však bývá kemalismus dokonce popisován jako nové turecké náboženství (Zűrcher,E., 2003).

Zaměřme se nyní na hlavní reformy provedené v rámci politiky sekularismu a nacionalismu v letech 1925-35. V rámci reforem sekulárních můžeme sledovat tři hlavní oblasti:

1. sekularizace státu, vzdělání a právního systému,
2. nahrazení náboženských symbolů islámu symboly spojenými s evropskou civilizací,
3. sekularizace sociálního života.

V rámci sekularizace státu byl zakázán sultanát, zrušen chalífát a všichni představitelé dynastie Osmanů byli vyhoštěni z Turecka. V neposlední řadě byla vyhlášena republika a v roce 1928 přijata nová ústava, ze které již byla vyňata klauzule deklarující islám jako státní náboženství. Islámské právo fikh bylo v roce 1926 nahrazeno občanským zákoníkem dle švýcarského vzoru. Téhož roku byl zaveden i trestní zákoník, který byl inspirován zákoníkem italským. V něm byl legalizován zákaz formování jakýchkoli sdružení na základě náboženského vyznání. V rámci reformy školství byly zakázány tradiční, do té doby velmi rozšířené, náboženské školy zvané madrasy a místo nich byly zřízeny speciální školy pro duchovní a teologická fakulta při istanbulské univerzitě. Nahrazení arabské abecedy za latinku bylo hlavním popudem pro usnadnění učení a zvýšení gramotnosti v zemi. Dále byl

zaveden Gregoriánský kalendář a dle evropského vzoru zavedena příjmení[4]. Nošení náboženského oděvu bylo na veřejnosti zakázáno včetně tradičních šátků a fezů[5]. Ženy získaly v roce 1930 volební právo a roku 1935 již byly zastoupeny i v parlamentu.

Nacionalismus byl podporován změnami v učebních osnovách, dále pak glorifikací turecké minulosti a očistou jazyka od slov cizího původu.

Hluboce zakořeněná úcta k hospodářskému růstu, které se budeme věnovat dále, byla však patrně nejtrvalejším Atatürkovým odkazem, provázejícím tureckou hospodářskou politiku v průběhu následujících desetiletí.

II.2. 20. a 30. léta

Po zaniklém Osmanském impériu zdědila nově vzniklá Turecká republika ekonomiku v doslova žalostném stavu. Hlavní roli hrál zemědělský sektor, průmyslový sektor byl značně zaostalý i v porovnání s okolními zeměmi. Jediná část infrastruktury, která by stála za povšimnutí byla železnice, jež ovšem, stejně jako většina bank a výrobních závodů, byla vlastněna zahraničními společnostmi.

Mustafa Kemal si tyto problémy moc dobře uvědomoval. Již v únoru roku 1923 se v Izmiru konal „První turecký ekonomický kongres“, který byl zahájen Atatürkovým proslovem, ve kterém zdůrazňoval, že pro získání politické nezávislosti je stejně důležité dosáhnout i nezávislosti hospodářské. Kongresu se zúčastnilo 1100 delegátů zastupujících farmáře, obchodníky, dělníky i průmyslníky a společně diskutovali o hospodářské politice. Byla požadována ochrana lokálního průmyslu, na druhou stranu se však delegáti nebránili zahraničním investicím v případě, že by nebyly podmíněny smlouvou, která by zahraničního investora zvýhodňovala. Upřednostňován byl spíše smíšený typ ekonomiky, ve kterém by o hlavních investicích rozhodoval stát. Výsledky těchto jednání byly částečně zařazeny mezi „Devět principů“ (*Dukuz Umde*), což byl program Republikánské strany publikovaný v dubnu téhož roku (E.Zürcher, 2003).

Mustafa Kemal Atatürk společně se svým ministrem hospodářství Mahmutem Esatem Bozkrutem v roce 1923 stanovili za dlouhodobý cíl hospodářské politiky směřování k národní ekonomické samostatnosti. V následujících desetiletích byl tento cíl chápán jako ideologické

4 Mustafa Kemal přijal příjmení Atatürk, otec Turků.

5 Jen pro zajímavost - zákazem nošení fezu byla ovlivněna i česká strakonická firma (nyní Fezko Strakonice), která již od 19. století dodávala do Turecka tradiční fezy a musela tedy značně snížit jejich výrobu.

ospravedlnění velkých státních intervencí a strategie substituce importů. Vláda však ve 20. letech nebyla v pozici, aby tento cíl byla schopna zajistit a proto se omezila především na podporu soukromých investic skrze zavedení několika investičních bank, daňových úlev a přímých finančních podpor podnikání.

Mahmud Esat Bozkrut deklaroval, že turecká hospodářská politika bude postavena na takzvané „Nové turecké ekonomické škole“, která nebude ani socialistická ani kapitalistická. Jaký směr by tato škola měla představovat ale nebylo nikdy přesně vytyčeno. V průběhu 20. let se hospodářská politika jevila jako liberální ve smyslu zachování soukromého vlastnictví a iniciativ, ale na druhou stranu stát zasahoval do všech větších investic, jakou byla například další výstavba železnice.[6] Monetární a fiskální politika v tomto období by se dala hodnotit jako spíše konzervativního ražení, tedy soustředila se zejména na vyrovnaný rozpočet, nízkou míru inflace a relativně silnou liru. Svou roli zde ale již od počátku republiky hraje značný obchodní deficit, který postupně v průběhu 20.let tlačil směnný kurz liry směrem dolů.

V letech 1924-25 se stát snažil vylepšit finanční infrastrukturu. Největší bankou v zemi zůstávala i nadále Osmanská banka, ale byla reorganizována i Agrární banka a založeny dvě nové – Komerční banka (*İş Bankasi*) a Průmyslová banka (*Sanay Bankasi*).

Stav tureckého hospodářství byl velmi špatný a trvalo dlouho, než se vzpamatoval z odchodu Řeků a Arménů, kteří opustili zemi po podepsání Lausannské mírové smlouvy a kteří v roce 1914 kontrolovali čtyři pětiny osmanských financí, průmyslu a obchodu (The New Encyclopaedia Britanica, 1998).

Možnosti vlády formulovat novou strategii hospodářského růstu byly navíc do značné míry omezeny podmínkami Lausannské mírové smlouvy. Turecko sice nemuselo platit reparace a většina válečného dluhu mu byla odepsána, ale stále zůstávaly ve hře obrovské zahraniční dluhy, které Osmanská říše naakumulovala koncem 19. a na počátku 20.století. Turecko bylo navíc dle Lausannské smlouvy nuceno dodržovat až do roku 1929 osmanský celní sazebník (Önis, Z., 2003).

Proto se Atatürkova vláda nejprve soustředila na reformy sociální, které měly jeden společný cíl a sice vybudovat z nově vzniklé Turecké republiky moderní ekonomicky prosperující stát.

[6] Stejně tak se stát v roce 1924 rozhodl odkoupit železnice na západě území, které bylo do té doby ve vlastnictví zahraničních společností. V roce 1925 byl státem odkoupen „Osmanský tabákový monopol“, který představoval největší zahraniční účast ekonomice. Tento podnik byl následně převeden na státní monopol zahrnující i výrobu alkoholu, cukru a výbušnin.

Kolem roku 1930 se vládní přístup k hospodářské politice začíná měnit. Atatürkovy sociální reformy byly již téměř dokončeny a celní opatření vynucená Lausannskou smlouvou konečně vypršela. Vláda tak zvedla cla až do výše 40 % na většinu importů. Ve svém důsledku ale tato intervence vedla především k nespokojenosti soukromého sektoru.

I přes mírný hospodářský růst zaznamenaný koncem 20.let, neviděl Mustafa Kemal Atatürk nijak velké strukturální změny a pokroky v rozdělení důchodu a usoudil, že politika laissez-faire není pro Turecko v dané situaci vhodná.

V předvečer světové hospodářské krize již mělo Turecko za sebou sérii špatných úrod a po kolapsu světových cen zboží se dostalo do nejhorší ekonomické krize od počátku republiky. Turecko, jako převážně zemědělská země, pocítilo dopady světové hospodářské krize v plném rozsahu. Jedním z dalších možných důvodů, proč byla turecká ekonomika tak zasažena, může být pouhá skutečnost, že soukromý sektor ještě neměl dostatek času se řádně rozvinout (Robinson, R., D., 1963).

Avšak turečtí intelektuálové v čele s Atatürkem viděli, že Sovětský svaz se systémem státních kontrol tuto celosvětovou krizi bez velkých obtíží přestál a proto se vláda rozhodla převzít přímou kontrolu nad průmyslovým rozvojem země. V roce 1931 byl etatismus (*devletçilik*), jeden z pilířů kemalistické ideologie, oficiálně přijat za nový směr hospodářské politiky. Pro Turecko tak nastává období etatismu, tedy jedinečného mixu prvků kapitalismu a socialismu.

II.3. Etatismus

Co tento termín přesně označuje, nebylo nikdy řádně definováno. Zcela jistě to nebyla forma socialismu, protože soukromé vlastnictví i nadále zůstalo základním kamenem ekonomiky. Hlavním znakem tohoto systému byla skutečnost, že stát na sebe převzal zodpovědnost za vznik a provoz těch průmyslových odvětví, na která ještě soukromý sektor neměl dostatek naakumulovaného kapitálu.

Hlavní vliv na formulaci nového hospodářského programu měl Sovětský svaz. Již roku 1932 navštívila Turecko sovětská delegace a pomohla vytvořit první plán rozvoje průmyslu. O rok později byl ustaven první turecký pětiletý plán. Vláda se v něm zavázala k založení státem vlastněných podniků působících zejména v textilním, papírenském, sklářském, chemickém, železárenském a ocelárenském průmyslu. V rámci tohoto plánu byla založena i státní investiční banka *Sümerbank*, která měla financovat rozvoj státních průmyslových podniků. V roce 1935 byla založena další státní investiční banka *Etibank*, jejímž úkolem bylo

zajišťovat veřejné investice do hornictví. Tyto dvě banky se postupem času spojily v jakousi holdingovou společnost, která měla za úkol vzniklé státní podniky řídit i financovat. Teoreticky měly zakládané „státní ekonomické podniky“ fungovat na základě tržních principů s co největším stupněm autonomie. V praxi však bylo jejich hospodaření podřízeno politickým tlakům a zájmům, které se však leckdy z čistě ekonomického hlediska jevily jako iracionální (Önis,Z. 2003).

Dopad rostoucí vládní podpory průmyslového a zemědělského sektoru[7] na soukromé investice je nejasný. Vláda deklarovala, že tato vládní politika nebude nijak omezovat rozvoj soukromého sektoru. Ten byl ovšem znevýhodněn již pouhou skutečností, že veřejný sektor, reprezentovaný výše zmíněnými bankami, měl u centrální banky neomezený přístup k téměř bezúročným půjčkám.

I přesto však tradiční řemeslnické dílny ještě koncem 30. let stále vyráběly přes 60 % celkové produkce, zaměstnávaly téměř 80 % pracujících a investovaly asi 50 % z celkových hrubých investic v letech 1933-1939 (Önis,Z. 2003).

Stejně jako se ve druhé polovině 30. let zotavovala světová ekonomika i turecké HDP začalo vykazovat stabilní růst. Zahraniční obchod také projevoval známky zlepšení, i když musíme podotknout, že většina exportů a importů byla realizována prostřednictvím bilaterálních dohod mezi jednotlivými vládami. Více než polovinu svých obchodů před druhou světovou válkou Turecko realizovalo s Německem a jeho spojenci.

Nicméně i nadále zůstává turecká ekonomika velmi zranitelná.

II.4. Druhá světová válka

Zahraniční politika byla v předválečném období podřízena vnitřním změnám. Turecko zastávalo politiku neutrality, podporováno Ligou Národů ke které se přidalo v roce 1932 a hledalo spojenectví se sousedními zeměmi. V roce 1934 se připojilo k Balkánskému paktu, což byla smlouva Rumunska, Řecka, Turecka, Bulharska, a Jugoslávie o vytvoření obranného společenství. Balkánský pakt se rozpadl roku 1940 kvůli rozdílnému vztahu k Hitlerovskému Německu.

Turecku se podařilo udržet si neutralitu až do samého konce války, ale aby tohoto cíle mohlo dosáhnout, bylo nuceno i bez vyhlášení celkové mobilizace posílit armádu ze svého

[7] V roce 1938 byl založen Úřad pro zemědělské produkty (*Toprak Mahsulleri Offisi*, TMO), který měl na starost regulaci jejich cen(E. Zűrcher, 2003)

mírového stavu 120 000 mužů na 1,5 milionu. Náklady spojené s rozšířením armády ekonomiku velice zatížily. Podíl výdajů ministerstva obrany na vládním rozpočtu vzrostl na 50 %. Vláda neměla za dané situace prakticky jinou možnost, než financovat tyto výdaje zvýšením daní a tiskem nových peněz, které přispěly k nárůstu inflace. Index CPI během války vzrostl z hodnoty 100 na 459, a to nebereme v úvahu černý trh. Zmíněné skutečnosti, společně s praktickou neexistencí zahraničního obchodu během války, vedly k rozšíření vládních pravomocí k ekonomickým intervencím. Jako příklad uveďme fixaci cen, zabavení surovin a nucené práce - zejména v hornictví (Yapp, M. E., 1995).

S rostoucí inflací se vláda pokusila bojovat fixací cen, avšak na nerealisticky nízké úrovni. Zatímco monetární a fiskální politika vedla k dalšímu růstu inflační míry, oficiální obchody s fixními cenami víc a víc zely prázdnotou a jediným výsledkem této nepovedené snahy o zkrocení inflace byla bující černá ekonomika.

Jak bychom předpokládali, míra růstu HDP během války značně klesla a předválečné úrovně se podařilo dosáhnout až počátkem 50. let.

Jen pro zajímavost zmiňme jeden z důvodů nepopularity vlády a její politiky. Tureckému obyvatelstvu značně klesla životní úroveň, ale existovaly i výjimky. Vládní intervence na jedné straně a černý trh na straně druhé umožňoval určitým skupinám[8] dosáhnout vysokých zisků. Tito váleční zbohatlíci se ale velké popularitě netěšili a vláda na jejich počínání v listopadu 1942 reagovala zavedením tzv. Daně z bohatství (*Varlik Vergisi*) (Zűrcher,E., 2003).

Bohužel, způsob jakým tuto daň, kterou by si bývala mohla naklonit velkou část populace, zrealizovala byl doslova skandální. Nejen že neexistovaly sjednocené sazby této daně a jejich výše tak záležela jen na uvážení speciální komise a v konečném výsledku téměř veškeré příjmy z této daně zaplatili obchodníci z velkých měst, přičemž více než polovina byla zaplacena menšinou nemuslimských obyvatel, kteří podléhali dvakrát většímu zdanění než obyvatelstvo muslimské. Navíc se jim nedostalo možnosti platbu rozdělit na více částí a museli tak svůj majetek nebo dokonce živnost prodat. Ti, kteří nebyli schopni daň zaplatit byli deportováni na nucené práce. Vskutku zajímavá vizitka sekulárního státu[9].

[8] zemědělci, obchodníci, importéři a úředníci spravující vládní povolení a smlouvy

[9] tato daň byla v roce 1944, po kritice USA a Velké Británie, zrušena

II.5. Mezinárodní vztahy

Po Atatürkově smrti, roku 1938 nastoupil do funkce prezidenta republiky jeho blízký spolupracovník İsmet Pasha İnönü. S blížící se válkou získávala zahraniční politika na důležitosti a nový prezident se nadále snažil držet Atatürkovy zásady „mír doma, mír ve světě“. Zahraniční vztahy Turecka v tomto období bychom potom mohli charakterizovat jako realistické s hlavním cílem udržet si status quo a těžce získanou samostatnost. V průběhu druhé světové války se Turecko i přes silné zbrojení, snažilo zachovat neutralitu i přesto, že se tento postoj jiným zemím[10] jevil jako nemorální. Turecké vedení však mělo stále v živé paměti způsob, jakým Německo během První světové války využívalo Osmanskou říši coby svůj válečný nástroj a jaký dopad to na celou zemi mělo.[11] Navíc se necítilo na novou válku připraveno. Postoj Turecka se začal měnit až v prosinci roku 1943, kdy bylo na konferenci v Kairu, které se zúčastnil prezident İnönü, Churchill a Roosevelt, Turecku naznačeno, že pokud se bude nadále od válečného konfliktu distancovat, riskuje absolutní izolaci. Z toho by vyplývalo, že by Turecko zůstalo bez pomoci vystaveno vlivu Sovětského svazu a Stalinových nároků, které si již před válkou činil na území severovýchodní Anatolie. Turecko nakonec oficiálně vyhlásilo Německu válku až v únoru 1945, čímž se bez jediného výstřelu dostalo mezi zakládající členy Organizace Spojených Národů. V dubnu 1945 podepsáním Charty OSN v rámci konference v San Franciscu zavázalo k demokratickým ideálům a získalo tak cenné sympatie Velké Británie a USA.

Záhy po válce, s ohledem na politiku Sovětského svazu ve východní Evropě, Turecko rychle získalo na strategické významnosti a profitovalo z finančních podpor zavedených v rámci Trumanovy doktríny i Marshallova plánu.

[10] Zejména Francii a Velké Británii, které s Tureckem roku 1939 uzavřely pakt o vzájemné vojenské pomoci. Více v Erik. J. Zűrcher (2003)

[11] Více v Úpadek a pád Osmanské říše

III. 50.LÉTA

III.1. Politické a ekonomické reformy po válce

Na konci války již byla vláda İsmeta Pashy İnönü mezi obyvatelstvem krajně nepopulární. Turecké buržoazii byla trnem v oku výše uvedená daň z bohatství, zemědělci byli pobouřeni uměle nízkými cenami zemědělských produktů a zavedením nové daně ze zemědělské produkce. Rostoucí nespokojenost s vládní hospodářskou politikou se postupem času plně obracela proti Republikánské straně, co by jediné vládnoucí, která začala být v mysli obyvatelstva ztotožňována se státním aparátem. Prezident İnönü si toto politické napětí dobře uvědomoval a rozhodl se podpořit utváření liberálnějšího politického prostředí a opozice, která měla sloužit jako záchranný člun v případě nepokojů.[12]

V roce 1947 zchudlé Turecko, závislé na podpoře USA, zažádalo o členství v Mezinárodním Měnovém Fondu (dále jen IMF). Ve snaze splnit podmínky členství pak přijalo tzv. „Usnesení 7. září“. Tento program zahrnoval devalvaci turecké liry o 120 % a mnoho liberalizačních opatření, která měla pomoci integrovat Turecko do světové ekonomiky.

Tato nová opatření byla vítána zejména Demokratickou stranou, hlavním představitelem opozice. Ta v roce 1946 získává ve všeobecných volbách Demokratická strana, díky svému programu propagujícímu svobodu podnikání, sedminu všech hlasů. O čtyři roky později tato strana pod vedením Adana Menderese vyhrává parlamentní většinu[13] se svou kampaní kritizující dirigistický přístup minulé vlády k hospodářské politice. Tímto vítězstvím opozice byla v Turecku nastolena pluralitní demokracie a skončilo tak období vlády jedné strany.

Léta 1945-50 představovala pro Turecko období rychlého ekonomického růstu, způsobeného poválečným zotavováním země. Nicméně musíme podotknout, že tento růst byl vytvářen zejména v zemědělském sektoru, který ale na druhou stranu masivním nákupem zahraniční zemědělské techniky ve snaze co nejrychleji modernizovat svou produkci značně přispěl k velkému obchodnímu deficitu.

[12] Mimoto bylo Turecko často, pro jeho systém vlády jedné strany, často kritizováno USA.

[13] dle E.J. Zűrchera(1997) získala 408 parlamentních křesel, Republikánská strana jen 69

III.2. Vývoj turecké ekonomiky v průběhu 50.let

Mezi hlavní cíle hospodářské politiky nová vláda zařadila rozšíření role soukromých podniků a rovněž slibovala věnovat značnou pozornost problémům rozvoje zemědělství, jež bylo do té doby úplně ignorováno.

Během prvních třech let se jevila Mendersova politika jako úspěšná. Zemědělský sektor díky příznivému počasí, expanzi obdělávané půdy a vlivem velké poptávky po zemědělských produktech během války v Koreji prosperoval. Vláda navíc zemědělský sektor podporovala nabídkou snadno dostupných úvěrů a udržováním vysokých cen zemědělských produktů pomocí Úřadu pro zemědělské produkty. Navíc úvěry z americké pomoci byly užívány k nákupu další zemědělské techniky. Během několika let se tak podařilo rozšířit plochu obdělávané půdy na dvojnásobek (22,5 milionu hektarů).

Tažen prudkým rozvojem zemědělského sektoru zaznamenával v tomto období HDP míru růstu mezi 11 až 13 % (Önis,Z. 1993).

V roce 1951, za silné podpory USA, uvedla vláda nový zákon k podpoře zahraničních investic. Předpokládaný příliv zahraničního kapitálu se ale nekonal. Během 50. let v Turecku investovala necelá třicítka zahraničních společností a celkový objem jejich investic nikdy nepřesáhl 1 % celkových investic soukromého sektoru.

Zhruba o 30 % však narostly veřejné investiční výdaje použité zejména na další industrializaci země a rozvoj zaostalé infrastruktury. Vidíme tak, že pro splnění svého předvolebního slibu snížit roli státu v ekonomice Mendersova vláda příliš mnoho nedělala, právě naopak. V překotné snaze nastartovat ekonomiku nekoordinovaně podnikala obrovské investice, které měly přinést viditelné výsledky co nejrychleji. Vláda tak svými podporami, transfery a levnými úvěry usilovala spíše o vysokou míru hospodářského růstu než o trvalejší posun výrobních možností země. Do jisté míry byla tato skutečnost patrně zapříčiněna vyloženým odporem premiéra Menderse ke všemu, co připomínalo plánování. (Zűrcher, E., 2003)

V roce 1954 však začaly zemědělské výnosy náhle klesat a ani přes cenové dotace a obrovskou úvěrovou pomoc vlády, se předchozích výsledků opětovně dosáhnout nepodařilo. Hospodářský boom skončil. Míra růstu HDP v tomto roce klesla na pouhé 4 %. Podíl zemědělství na HDP v konečném výsledku od roku 1954 klesal přičemž vládní nároky na zboží a služby produkované státními podniky zůstaly i nadále téměř konstantní - okolo 17 % HDP. Připomeneme-li si v této souvislosti Mendersovy předvolební sliby, zjistíme, že se je zdaleka nepodařilo naplnit.

Rozkolísanáí míra růstu byla navíc doprovázena finanční nestabilitou. Od roku 1953 mělo více než tucet státních podniků oprávnění pokrývat své rozpočtové deficity takřka neomezeným úvěrem u centrální banky. Tato praktická neexistence jejich rozpočtového omezení přirozeně vedla k nekontrolovatelnému růstu peněžní nabídky, která se stala hlavní příčinou akcelerace inflace.[14]

V průběhu celých padesátých let byla Turecká lira fixována k Americkému dolaru. Důsledkem inflace však v letech 1953-1959 měna reálně posílila a vláda byla nucena uvalit přísnější kvantitativní omezení na importy. Zcela přirozeně tak vznikl černý trh se zbožím a zahraničními měnami. Černé importy dosahovaly v roce 1957 skoro stejné výše jako importy oficiální.

Následkem zhodnocení měny objem exportů klesl z 7.6 % HDP v roce 1952 na 2.5 % HDP v roce 1958 a zároveň byly ve stejném období vlivem kvantitativních kontrol sníženy i importy z 11.6 % HDP na 2,5 % HDP (Önis,Z. 1993). Protože exporty vykazovaly rychlejší a větší pokles než importy, rostlo zadlužení země. Celkový deficit běžného účtu za léta 1950-1957 podle údajů Světové banky dosáhl téměř jedné miliardy amerických dolarů a vláda si tak v roce 1958 musela vybírat mezi státním bankrotem a přijetím zahraničních půjček spolu s jejich tvrdými podmínkami.

Stabilizační program roku 1958

Již dlouho před rokem 1958 bylo Turecko opakovaně svými věřiteli a poradci vyzýváno k reformě makroekonomické politiky a devalvaci měny. V srpnu 1958 pak byla vláda, pod pohrůžkou zastavení úvěrové pomoci, donucena přijmout stabilizační program.

Jmenujme alespoň hlavní cíle tohoto programu:

1. devalvace měny spojená s liberalizací importních a exportních procedur,
2. odstranění kontrol a dotací cen státních průmyslových podniků,
3. zavedení úvěrových stropů v centrální, ale i v komerčních bankách.

Po splnění těchto podmínek dostalo Turecko od zahraničních věřitelů k dispozici 358 milionů amerických dolarů v nových půjčkách a splátky 422 milionů amerických dolarů dluhu byly společně se snížením úroku na 3 % odloženy (Önis,Z. 1993).

[14] Nejvíce peněz poptávaly státní průmyslové podniky, které absorbovaly více než 2/3 úvěrů vydaných v letech 1952-1960. Z tohoto objemu pak šlo 2/3 do Půdního fondu k financování cenových dotací zemědělských produktů.

Dostupnost zahraniční měny vzrostla také následkem mírného nárůstu exportu a to, paradoxně i přes výše zmiňovanou devalvaci měny, podpořilo importy. Během prvního roku po zahájení stabilizačního programu vzrostly importy vlivem čerstvé nabídky deviz o 50 %.

Nejpůsobivějším výsledkem stabilizačního programu byl ale jednoznačně pokles míry inflace. Roku 1959 sice cenová hladina vzrostla o 20 % v důsledku rostoucích cen produktů státních průmyslových podniků, devalvace a upuštění od cenových kontrol, ale následující rok inflace klesla na pouhé 2 % a během následujícího desetiletí se držela na průměrných 5 % za rok.

Úspěchem uvedeného stabilizačního programu byla jistě i skutečnost, že devalvace se podařilo dosáhnout bez dalšího znatelného poklesu produktu.[15]

III.3. Neklidná politická situace

Výše uvedený program let 1958-59 přispěl k stabilizaci ekonomiky nikoli však politické situace.

Co se týče politické liberalizace, po které Demokratická strana za svého opozičního působení tolik volala, můžeme předem říci, že vláda v jejím zavedení absolutně selhala. V obavách ze ztráty vládnoucí pozice se všemi možnými způsoby snažila kontrolovat politické dění v zemi. V roce 1952 zkonfiskovala opoziční Republikánské straně veškerý majetek, který nebyl bezprostředně nutný k zajištění chodu strany (Yapp, M.E.,1996). Noviny vydávané Republikánskou stranou byly zestátněny. V roce 1954 začala Demokratická strana kontrolovat soudce a státní úředníky pod záminkou, že jsou příliš spjati s Republikánskou stranou. Nejvíce byl však této straně vyčítán odklon od sekulárních hodnot státu.[16]

Ve výsledcích voleb, které proběhly roku 1957 je již rostoucí nedůvěra voličstva znát, ale díky novému volebnímu zákonu zakazujícímu koalice se Demokratické straně podařilo vyhrát parlamentní většinu. Strana v následujícím volebním období pokračuje ve své dřívější činnosti cenzurou tisku, do značné míry omezuje i akademické svobody, posílá do důchodu profesory působící déle než 25 let. Studentské demonstrace proti pokračujícím politickým represím Mendersovy vlády se v dubnu 1960 setkaly s vyhlášením stanného práva.

Dne 3. května 1960 generál Cemal Gürsel, vystoupil v parlamentu s požadavkem politické reformy včetně demise prezidenta, byl však odmítnut.

---

[15] Poněkud prudší pokles v roce 1960 byl zapříčiněn spíš nejistotou vyvolanou vojenským převratem než výše zmíněným stabilizačním programem.

[16] Roku 1952 byly znovu zavedeny střední náboženské školy, v roce 1956 byla výuka islámu vrácena do učebních osnov středních škol.

Vojenský převrat roku 1960

27. května 1960 se skupina vojenských vůdců pod vedením generála Cemala Gürsela chopila moci. Armáda své počínání vysvětlila tvrzením, že Mendersova vláda porušovala ústavu, zneužívala veřejnou moc k vlastnímu prospěchu, zapojovala armádu do politického dění, utlačovala lid a snažila se rozdělit národ (Yapp, M. E., 1996).

Tato obvinění navíc podpořila nařčením, že by vláda, ve snaze znovu získat voličskou podporu, nedokončila stabilizační program.

Nová vojenská vláda okamžitě zrušila veškerou Mendersovu expanzivní politiku a zasvětila svou činnost dokončení stabilizace. Již v srpnu 1960 stoupl oficiální směnný kurz na 9 tureckých lir za dolar a bylo definitivně upuštěno od exportních přirážek, čímž byla de facto kodifikována devalvace z roku 1958.

Armáda také začala obnovovat politickou stabilitu. Premiér a ostatní lídři Demokratické strany byli zadrženi a souzeni za politické a ekonomické přestupky. Hlavní obžalobou Mendersova režimu bylo selhání v realizaci jakéhokoli plánu hospodářského růstu, za což byl nakonec bývalý premiér Menders popraven.

III.4. Rostoucí geopolitický význam Turecka v průběhu Studené války

V prvních desetiletích po válce byla Turecká zahraniční politika ovlivněna především Studenou válkou spojenou s viditelnou hrozbou ze strany Sovětského svazu a zemí Varšavské smlouvy. Když se v Turecku dostala k moci Demokratická strana, bylo již členem Organizace pro hospodářskou spolupráci (OEEC) a Rady Evropy. Jako zakládající člen Spojených národů vstoupilo navíc v roce 1952 do Severoatlantické aliance (NATO)[17] a stalo se blízkým spojencem USA. Turecko jako jedna z prvních zemí vyslalo své vojenské oddíly do války v Koreji. Tato západně orientovaná zahraniční politika vyplývala zejména z obav ze Sovětského svazu, závislosti na americké ekonomické a vojenské pomoci a snaze být uznán jako demokratický, sekulární stát západního typu.

V únoru 1955 podepsalo Turecko s Irákem tzv.Bagdádský pakt, smlouvu zavazující zúčastněné strany ke společnému postupu proti levicovému hnutí. V průběhu téhož roku se k paktu přidala i Velká Británie, Pákistán a Írán. Členové Bagdádského paktu původně usilovali o vzájemnou podporu, postupně však přešli ke koordinaci obranných politik s cílem

17 Je dodnes jedinou muslimskou zemí, která je členem NATO.

čelit sovětskému nebezpečí. Irák po revolučním převratu v roce 1958 z paktu vystoupil. Organizace pak přesunula své sídlo do Ankary, přijala název CENTO (Cetral Treaty Organisation, tzv. Organizace ústřední smlouvy) a se USA staly jejím přidruženým členem. Pakt byl následně začleněn do americké politiky zadržování komunismu (containment), která měla oddělovat arabské země od Sovětského svazu.

Turecko se v tomto období stalo nedílnou součástí politické a vojenské struktury, kterou USA a jeho spojenci budovali k ochraně demokracie a volného trhu. To byla razantní změna oproti kemalistické zahraniční politice neutrality.

Členství v NATO ovlivnilo tureckou pozici na Balkáně a na Středním východě. Vztahy s arabskými zeměmi ochladly vzhledem k tomu, že Turecko bylo dlouho jedinou zemí Středního východu, která udržovala vztahy s Izraelem.

Problematické vztahy mělo Turecko také se sousedním Bulharskem, které v reakci na vyslání tureckých jednotek do Koreje ze země vyhnalo přibližně 250 000 turecky mluvících muslimů. Nepřipravené Turecko reagovalo uzavřením hranic. Když byla hranice nakonec v roce 1953 znovu otevřena Bulharské úřady naopak těmto muslimům opuštění země zakázali. Tato kuriózní situace se znovu opakovala o 40 let později.

S Řeckem, odvěkým nepřítelem, byly poválečné vztahy překvapivě dobré a stabilní. Také vztahy s členskými zeměmi NATO se až do kyperské krize roku 1954 vyvíjely dobře. Soužití Turků a Řeků od roku 1878 na „britském“ Kypru nevykazovalo žádné problémy až do roku 1954. V tomto roce řecké hnutí zastávající myšlenku enosis vyprovokovalo za silné podpory řeckých medií a vlády nacionalistické nepokoje s cílem připojit Kypr k Řecku. Tato myšlenka ale narazila na velký odpor Turecka a kyperských Turků. Po neúspěšných rozhovorech vedených pod záštitou Velké Británie v letech 1958 a 1959 se Kypr stal roku 1960 nezávislou republikou a v následujících letech docházelo k řadě ozbrojených konfliktů mezi řeckými a tureckými obyvateli ostrova. Takto započatý kyperský konflikt, poznamenává turecko řecké vztahy dodnes.

IV. 60.LÉTA

IV.1. Vznik Druhé republiky

Vojenské převzetí moci bylo přijato s velkou radostí, především ve velkých městech jako je Istanbul a Ankara. Po vypořádání se s Demokratickou stranou, byla ustavena komise složená především z profesorů práv aby vypracovala návrh nové ústavy. V květnu roku 1961 byla tato ústava přijata ve všeobecném referendu. Hlavní změnou, kterou nová ústava přinesla bylo zavedení dvoukomorového parlamentního systému, zřízení Ústavního soudu a Státní plánovací organizace. V parlamentních volbách, které proběhly téhož roku se nepodařilo získat žádné politické straně většinu. Novým prezidentem byl zvolen Rağip Gümüşpala a exprezident İnönü během následujícího desetiletí sestavil tři koaliční vlády, které však nikdy neměly dlouhého trvání (Yapp, M. E.,1996).

IV.2. Nová koncepce hospodářského rozvoje

Stejně jako padesátá léta i léta šedesátá začala s čistým politickým štítem a odhodláním napravit chyby minulého režimu. Cílem, bohužel jen proklamovaným, Mendersovy vlády, bylo dát větší prostor soukromému sektoru. V letech šedesátých byla naopak důvěra přesunuta v centrálně ekonomické plánování, které s sebou nevyhnutelně přináší posílení role vlády v ekonomice.

V nové armádou koncipované ústavě bylo ustanoveno zřízení Státní Plánovací Organizace. Jejím zavedením se stalo plánování hlavním elementem tvorby hospodářské politiky a zároveň s ním byla vytvořena nová strategie hospodářského růstu. Celkem přirozenou volbou se stala strategie substituce importu vlastní industrializací, kterou si vyspělé západoevropské země ovšem odbyly již před desetiletím.

Plánovaná industrializace

První pětiletý plán (1963-67) byl uveden za vlády İsmeta Pashy İnönü, lídra Republikánské strany, který stál v čele třech křehkých a nedlouho trvajících parlamentních koalicí. Hospodářská politika realizovaná v rámci tohoto plánu se klonila především k silné roli veřejného sektoru a k vládním intervencím.

Druhý pětiletý plán (1968-72) byl formulován pod vládou Strany spravedlnosti a rozvoje[18] vedenou Süleymanem Demirelem a naopak spíše podporoval důvěru v cenové pobídky a soukromý sektor.

Oba plány ale sledovaly následující dva hlavní cíle:

1. dosáhnout míry hospodářského růstu 7 % za rok a udržet si ji,
2. redukovat závislost ekonomiky na zahraničním financování.

Během obou plánů vykazovala turecká ekonomika mnohem lepší výsledky než v předchozím desetiletí. Mimo jiné se podařilo podpořit domácí investice a bylo dosaženo výrazného růstu v průmyslovém sektoru. Dle údajů World Bank podíl průmyslu na HDP vzrostl z 16.2 % roku 1963 na 22.6 % v roce 1972, což už byla úroveň blížící se průmyslově vyspělým státům.

Čisté importy zboží a služeb poklesly během prvního plánu z hodnoty 3.2 % HDP na 1 % a poté vzrostly až ke konci druhé pětiletky a to na pouhé 2,9 % HDP.

V období plánovaného rozvoje narostly vládní výdaje ze 17 % HDP v roce 1950 na více než 25 % v roce 1972. Zajímavé je, že nárůst vládních výdajů byl větší v období druhého plánu i přes to, že Strana spravedlnosti a rozvoje deklarovala své preference tržního mechanismu.

Vážný problém tohoto období představuje nezaměstnanost. Přesný odhad není k dispozici, ale dle údajů Světové banky rostla v tomto období nabídka práce téměř dvakrát větší měrou než její poptávka. Nezaměstnanost se zvyšovala nejvíce v městských oblastech vlivem migrace venkovského obyvatelstva za prací, jejíž nárůst je znatelný již od padesátých let.

Turecko tuto situaci vyřešilo prodejem svého přebytku práce do zahraničí, čímž se značně odlišuje od ostatních rozvojových se zemí. Odchod Tureckých dělníků do Evropy nejenže ulehčil problém s nezaměstnaností, ale také nezanedbatelně přispěl k nárůstu nabídky zahraniční měny v Turecku. K tomuto fenoménu se ještě vrátíme dále.

Deset let po stabilizačním programu z let 1958-59 se Turecku stále dařilo udržet inflaci na průměrné roční míře 5%. I úrokové míry byly v šedesátých letech drženy na velmi nízké úrovni, což podnítilo poptávku po úvěrech v soukromém sektoru. Závazky soukromého sektoru k bankovnímu systému rostly roční mírou 16,9 % (oproti 10,3 % ve veřejném

[18] AKP – „ *Adalet ve Kalkinma Partisi*“ nástupnická strana Demokratické strany

sektoru). Tato situace se ale v roce 1970 vlivem akcelerace inflační míry prudce obrátila. Finanční závazky veřejného sektoru v této době narostly oproti závazkům sektoru soukromého dvojnásobně.

Hlavním důvodem akcelerace inflace v minulém období byla neschopnost veřejného sektoru ufinancovat tradičně vysoké podpory zemědělského sektoru a rostoucí deficity státních podniků bez pomoci centrální banky. Opatření přísné stabilizační politiky 60.let, která státní podniky odřízla od zdroje bezedných úvěrů a přísně kontrolovala jejich financování, dosáhla úspěchu v podobě období monetární stability. Na konci dekády se ale tyto již známé problémy financování veřejného sektoru znovu objevily.

Tabulka č. 1: Vládní výdaje a daňové příjmy: 1963-72

Rok	*Celkem*[a]	*Běžné výdaje*[a]	*Kapitál*[a]	*Transfery*[a]	*Příjmy z daní*[a]	*Deficit*[a]	*Deficit jako % HDP*	*Podíl deficitu financovaného zahraniční pomocí*
1963	12,17	8,09	4,08	-	8,89	3,28	5,10	60,00
1964	13,96	7,03	3,30	3,63	9,82	4,14	6,00	48,80
1965	15,01	7,64	3,56	3,82	10,91	4,10	5,50	33,70
1966	17,73	8,68	4,50	4,56	13,23	4,50	5,10	41,50
1967	21,01	9,79	6,10	5,12	15,78	5,23	5,30	25,40
1968	22,67	11,06	6,43	5,19	16,88	5,79	5,30	22,80
1969	26,17	12,15	6,93	7,09	19,84	6,33	5,20	15,90
1970	32,82	14,70	7,00	10,20	23,89	8,93	6,30	31,80
1971	47,97	22,17	7,89	17,30	32,59	10,38	8,40	10,10
1972	50,39	24,04	7,66	18,51	29,88	10,51	4,70	4,00
Míra změny (%)								
1963 / 67	14,60	4,90	10,10	12,10	12,16	9,78		
1667 / 72	19,10	19,60	4,60	30,10	20,37	14,98		

[a] v miliardách USD

Zdroj: World Bank, dle dat Ministerstva Financí Turecké republiky, www.

Jak vyplývá z výše uvedené tabulky vládní výdaje víceméně držely krok s příjmy až do roku 1970. V tomto období se dle údajů Světové banky pohyboval schodek státního rozpočtu průměrně kolem stabilní míry 5,3 % HDP.

Ale jak si můžeme všimnout deficit vládního rozpočtu začíná roku 1970 opět nebezpečně narůstat. To bylo způsobeno dvěma faktory. Prvním z nich byl zákon garantující velký nárůst platů státních zaměstnanců, který vešel v platnost v roce 1970. Druhým byl nárůst finančních deficitů státních podniků zapříčiněný jak výše uvedeným zvýšením mzdových nákladů, tak i růstem investičních aktivit. To způsobilo obrovský nárůst výdajů běžného účtu v roce 1971 a následně, vlivem větších nákladů na mzdy a investice, i dramatický růst finančních deficitů státních podniků. Uvedené faktory přispěly viditelnému zhoršení stavu běžného účtu.

Tabulka č. 2: Financování investic státních průmyslových podniků v letech 1963-72

Rok	*Investice*	*Vlastní zdroje*	*Státní investiční banka*	*Veřejný rozpočet*	*Ostatní vlastní zdroje*	*Zahraniční půjčky*
1963	1 313	384	172	380	149	228
1964	1 514	640	456	645	-29	9
1965	1 795	769	452	726	-39	-68
1966	2 637	871	588	721	1 363	-16
1967	2 520	1 294	1 014	613	454	-40
1968	3 222	1 326	1 201	807	-301	288
1969	4 224	1 298	1 276	1 476	-1 015	817
1970	5 662	904	1 534	1 619	1 278	2 310
1971	6 659	2 729	-236	3 527	3 479	1 244
1972	10 430	2 819	16	6 661	-540	2 534

Pozn.: v milionech TL

Zdroj: Önis, Z. (1993), strana 24, překlad autorka

Jak můžeme dobře sledovat ve výše uvedené tabulce, hlavním zdrojem financování rostoucích investic státních podniků byly zahraniční úvěry. Jejich rostoucí objem však nevyhnutelně dostává Turecko do svízelné situace.

Během prvních pár let politiky substituce importů byl deficit běžného účtu značně zredukován díky tvrdému stlačení importů a nárůstu exportů. V roce 1967 byly restrikce importu ještě více posíleny ve snaze vyřešit problémy s platební bilancí. Importní režim specifikoval 2 skupiny povolených dovozů. Existovaly dva seznamy produktů - produkty podléhající licencím a produkty, které byly předmětem nejrůznějších kvót. Produkty, které nefigurovaly ani na jednom listu, byly prakticky zakázány a dovážet se nesměly. Veškeré importované zboží se navíc stalo předmětem různých typů cel a kolkovného.

Postupem času za situace stále většího nedostatku deviz, byly kvóty zpřísňovány. Pokud byla domácí produkce schopna uspokojit domácí poptávku po určitém statku, byl tento statek stažen ze seznamu kvót a tím byl jeho dovoz definitivně zakázán. Důsledkem těchto opatření vzrostly tržní ceny importních licencí během dvou let z nuly až na 50 % celkové hodnoty licence. (Önis,Z., 1993)

Nevyhnutelně se tak opět rozvíjel černý trh. Dolar se na něm v roce 1969 obchodoval minimálně o 50 % nad oficiálním směnným kurzem.

Rostoucí nedostatek deviz přirozeně také vedl k problémům se splácením zahraničního dluhu. Již v roce 1965 bylo Turecko nuceno opět jednat o přetermínování splátek a podařilo se mu vyjednat značné posunutí splatnosti dluhu (v roce 1972 jen 22 % se splatností v rámci pěti let, oproti 51 % v roce 1960).

K vylepšení situace značnou měrou přispěl dramatický nárůst devizových zásilek od dělníků pracujících po roce 1970 v zahraničí. Tyto v letech 1970 a 1971 dokonce dosahovaly takového objemu, že postačovaly k vytvoření přebytku běžného účtu, jak ostatně můžeme dobře sledovat v následující tabulce.

Tabulka č. 3: Platební bilance 1962-1972

Rok	*Exporty*	*Importy*	*Obchodní bilance*	*Neobchodo-vatelné služby*	*Zboží a služby celkem*	*Transfery celkem*	*Zásilky peněz*	*Bilance běžného účtu*
1962	398,9	-566,9	-168,0	-69,0	-235,1	105,4		-129,7
1963	395,0	588,0	-193,0	-61,2	-255,7	77,9		-177,8
1964	433,0	-475,0	-42,0	-61,0	-86,0	23,0		-63,0
1965	479,0	-505,0	-26,0	-56,0	-32,0	21,0		-11,0
1966	494,0	-639,0	-145,0	-57,0	-107,0	27,0		-80,0
1967	530,0	-600,0	-70,0	-58,0	-79,0	29,0	93,0	-50,0
1968	498,0	-669,0	-171,0	-52,0	-302,0	173,0	107,0	-129,0
1969	537,0	-701,0	-164,0	-67,0	-291,0	183,0	141,0	-108,0
1970	588,0	-830,0	-242,0	-61,0	-374,0	330,0	273,0	-44,0
1971	677,0	-1 030,0	-353,0	-79,2	-525,7	568,7	471,4	43,0
1972	885,0	-1 367,0	-482,0	-20,7	-580,8	792,6	740,5	211,8

Pozn.: v milionech USD
Zdroj: Önis, Z. (1993) str.25, převzato z IMF, Balance of Payment Yearbook

V roce 1969 již bylo zřejmé, že Turecko směřuje do situace velmi podobné konci padesátých let. Opět v důsledku nárůstu vládního deficitu roste poptávka po úvěrech od centrální banky k jeho financování, měna se stává nadhodnocenou a splácet zahraniční dluh se daří jen s velkými obtížemi.

Navíc ani politická situace v zemi nebyla nejrůžovější. Strana spravedlnosti a rozvoje i po získání parlamentní většiny ve volbách roku 1969 čelí sílícímu tlaku opozice a musí se potýkat s občanskými nepokoji.

Politický antagonismus, který se po dvanácti letech plánované industrializace opět vynořoval, byl nepochybně spjat s prohlubujícími se ekonomickými nerovnováhami mezi zemědělským a průmyslovým sektorem a s navzájem si konkurujícími ekonomickými zájmy veřejných a soukromých firem.

Politické neshody tak zjevně stály v cestě schopnosti vlády vypořádat se s rostoucími ekonomickými problémy. Jako příklad uveďme, již značně opožděnou devalvaci liry, která byla odsunuta až na srpen 1970, kdy už směnná parita narostla o 66 % na 14 tureckých lir za dolar. „Premiér Demirel se zdál být již delší čas přesvědčen, že by Lira měla být devalvována,

ale vzhledem k opozici ve vlastní straně, tak nemohl učinit. Proti pohybu kurzu byli zejména průmyslníci, klíčoví voliči Strany spravedlnosti a pokroku.“ (Kreuger,A., 1974, Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey)

Devalvace realizovaná roku 1970, na rozdíl od té před deseti lety, nebyla doprovázena stabilizačním programem ani strukturální reformou. Byl pouze učiněn pokus dát centrální bance více autonomie, ale nakonec nadále zůstala pod státní kontrolou.

Ve fiskální politice žádné stabilizační změny neproběhly, spíše naopak. Roku 1970 bylo přislíbeno rozsáhlé navýšení platů státním zaměstnancům a stejně tak narostly i zemědělské dotace, aby byli usmíření početní venkovští voliči.

I přesto však zmíněná devalvace pomohla vládě odvrátit hrozící ekonomickou krizi. Na nárůst směnného kurzu okamžitě zareagovaly vývozci. Exporty již v roce 1971 vzrostly o 15 % a v roce následujícím o 30 %. Navíc byly devalvací podpořeny již zmiňované zásilky peněz od dělníků pracujících v zahraničí. Platební bilance, kterou se díky nim podařilo vylepšit, pomohla získat zpět důvěru zahraničních věřitelů a ti začali opět ve velkém měřítku Turecku poskytovat úvěry.

Zanedlouho byla ekonomika zaplavena přílivem deviz a řešení problémů s makroekonomickými disbalancemi a zásadními strukturálními nedostatky vystupujícím na povrch se tak podařilo alespoň dočasně odsunout.

Politické neshody však ani tento relativně pozitivní vývoj ekonomické situace neuklidnil. Naopak, rozpory se ještě umocnily a v průběhu let 1970 a 1971 se při různých příležitostech objevily i násilnosti. V důsledku těchto nepokojů v březnu 1971 opět zasáhla armáda a přinutila premiéra Demirela k rezignaci.

IV.3.Turci v Evropě

„Přistěhovalectví muslimů přivodilo v Evropě druhou největší demograficko-náboženskou změnu od dob reformace. Islám se postupně stal druhou nejrozšířenější konfesí ve Francii, v Belgii a v Itálii po katolictví, ve Švédsku a v Norsku po luteránství atd.“[19] Počet muslimů v současné Evropské unii se odhaduje na dvanáct až třináct milionů, z toho více než tři miliony tvoří přistěhovalci z Turecka.

Migrace Turků do zemí Západní Evropy byla zapříčiněna zejména potřebou těchto zemí zaplnit mezery na trhu práce vytvořené rychlým tempem poválečné obnovy a hospodářskou

[19] Kropáček,L. (2001)

konjunkturou konce padesátých a počátku šedesátých let. Hlavním cílem tureckých „gast arbeiterů“, kteří pocházeli především z venkovských poměrů, bylo najít si v zahraničí zaměstnání a ušetřit dostatek peněz na to, aby si po návratu mohli v Turecku koupit kus země nebo začít podnikat. Toto jejich odhodlání bylo navíc podpořeno vysokou mírou nezaměstnanosti, která Turecko od konce 50.let sužovala.

Rostoucí poptávka západních zemí po zahraniční pracovní síle vedla k tomu, že, v zájmu usnadnění těžkopádných náborových procedur a s cílem zajistit si stálý příliv, byly uzavřeny mezistátní smlouvy o náboru dělníků v Turecku. Tuto smlouvu s Tureckem uzavřelo nejprve SRN v roce 1961, poté v roce 1964 Rakousko, Belgie a Nizozemsko a nakonec v roce 1965 i Francie.

Na manuální práce odcházeli zejména muži, kteří pak byli ubytováni v hromadných ubytovnách a většinu výdělku posílali do vlasti svým rodinám.

Zřetelný zlom ve vývoji turecké migrace do Evropy přinesla hospodářská krize vyvolaná prudkým vzestupem cen ropy po arabsko-izraelské válce v říjnu roku 1973. V jejím důsledku Evropské státy většinou zastavily nábor cizích pracovních sil, ale zároveň z humanitárních důvodů povolily spojování rodin těm dělníkům, kterým pracovní smlouva ještě nevypršela nebo se do Turecka vrátit nechtěli. Znovu sjednocené rodiny se často rozhodly zůstat v evropských zemích natrvalo a řada z nich požádala o občanství.

Po roce 1974 pak odcházeli turečtí dělníci za prací spíše do Severní Afriky, do zemí Středního Východu, do oblasti Zálivu a po pádu Sovětského svazu i do jeho nástupnických států. Od počátku 80. let je migrace Turků do Evropských zemí mírná a nárůst turecké populace v Evropě je způsoben především další reunifikací rodin a velkou porodností.

Graf č. 1: Hrubý nárůst Tureckých imigrantů, 1984-1995

(v % celkové populace cílových zemí)

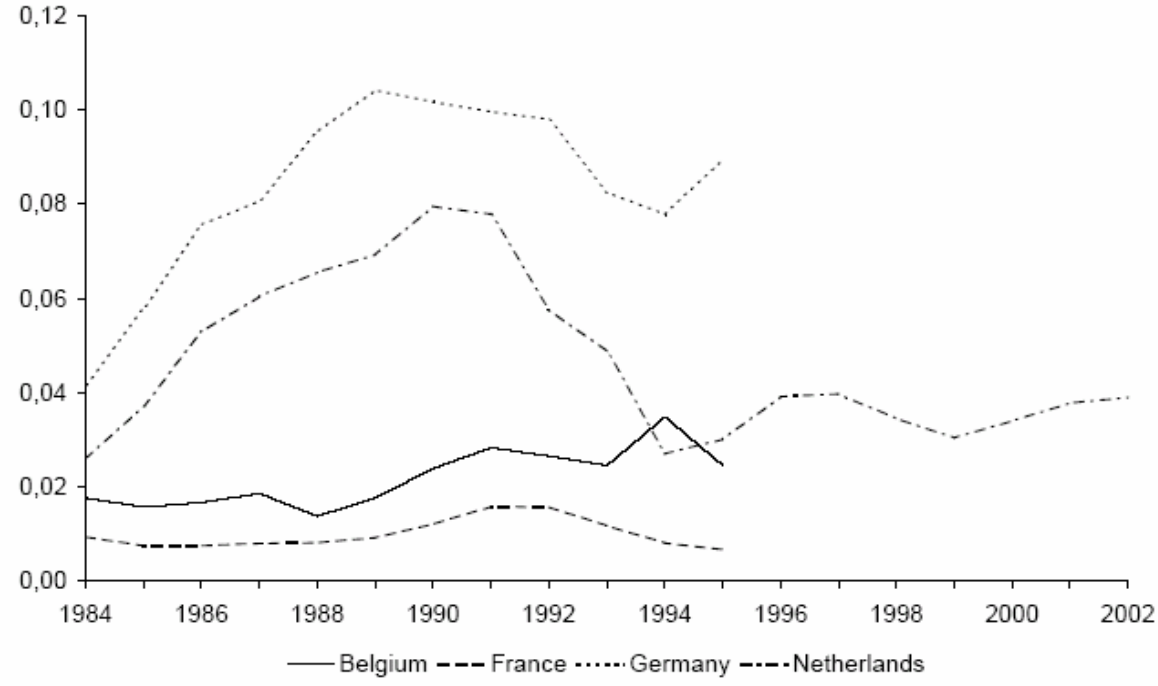

Zdroj: CPB Document No. 56 (2004), str.20

Výše uvedený graf zaznamenává poměr imigrantů z Turecka k domácí populaci v hlavních cílových státech. Z grafu je vidět, že příliv Tureckých imigrantů byl v letech 1984-1994 největší v Německu a Nizozemsku. Do Německa, coby do první země zaměstnávající turecké pracovníky, přicházel velký podíl relativně dobře vzdělaných pracovníků (více než 1/3 měla vzdělání odpovídající německým standardům[20]). To také, na rozdíl od zemí pozdější migrace, umožnilo snazší integraci Turků do společnosti.

Turci tak přispívají sociálnímu a ekonomickému životu už ne jen jako dělníci, ale také jako obchodníci, podnikatelé, novináři, lékaři, umělci atd.

Pro ilustraci: počet tureckých firem založených pouze v Německu přesahuje 59 000 a tyto vytvořily více než 330 000 pracovních míst.

Nezanedbatelný je vliv emigrace na turecké hospodářství. Zásilky peněz od dělníků pracujících v zahraničí se staly důležitým zdrojem zahraničního kapitálu, který během osmdesátých let zvedal v Turecku národní důchod v průměru o 3 % . Tyto příjmy byly dokonce vyšší než roční tok přímých zahraničních investic do Turecka.

[20] Akgunduz, A., 2000, Turkije en internationale migratie sinds 1923, Justitiele Verkenningen nr.8

Graf č. 2: Zásilky peněz do Turecka, 1980-2001 (jako % HDP)

Zdroj: CPB Document No. 56 (2004), str.21

V současné době mají ale tyto zásilky peněz menší vliv než před dvaceti lety a z podstatné části již přichází od Turků pracujících v Arabských zemích.

V zahraničí v současnosti žije více než 4 miliony Turků a z toho 3.3 milionu v zemích Evropské Unie.

Tabulka č. 4: Velikost turecké populace v Evropě

Země	Velikost turecké populace	Země	Velikost turecké populace
Německo	2 375 000	Izrael	20 000
Francie	326 000	Norsko	11 000
Holandsko	323 000	Kanada	9 000
Belgie	134 000	Itálie	8 000
Rakousko	133 000	Ázerbajdžán	5 000
Saudská Arábie	108 000	Turkmenistán	5 000
USA	102 000	Finsko	4 000
Austrálie	89 000	Kuvajt	3 500
Švýcarsko	81 000	Libye	2 000
Velká Británie	71 000	Kazachstán	2 000
Dánsko	49 000	Kyirgyzstán	2 000
Švédsko	32 000	Uzbekistán	1 000
Rusko	23 000	Gruzie	100
Ostatní	111 400	**Celkem**	**4 030 000**

Zdroj: Ministerstvo zahraničních věcí Turecka, 2005, www.mfa.gov.tr

V. 70. LÉTA ROZMACH A PROPAD

Počátkem 70.let se zdály být vyhlídky Turecké ekonomiky příznivé. Zahraniční kapitál se do země doslova hrnul v nebývalém rozsahu a to hlavně díky nárůstu světové likvidity, která ovšem byla způsobena světovým růstem cen ropy vyvolaným OPEC v roce 1973 (tak zvaný První ropný šok).

V dané situaci bychom patrně očekávali, že se Turecko bude snažit přizpůsobit ztrátě produktu, smíří se s nižší mírou hospodářského růstu a omezí státní výdaje. Turecko se ale namísto toho rozhodlo maximálně využít možnosti zvýšit investice čerpáním relativně snadno dostupných zahraničních půjček.(Önis, Z. 1993)

V.1. Hospodářský růst

V následující tabulce jsou zaznamenány míry hospodářského růstu v letech 1973 až 1980. Z uvedených dat vidíme, že v letech 1973-1977, v období třetího pětiletého plánu, si turecká ekonomika vedla velice dobře. Za povšimnutí stojí zejména více než 14% míra růstu průmyslového sektoru. Hlavním stimulem pro takto rychlý růst bylo značné navýšení objemu veřejných investic. Z tabulky dále vidíme, že reálná spotřeba rostla téměř stejným tempem jako domácí produkt, přičemž investice rostly tempem dvojnásobným. Přidáme-li ještě skutečnost, že v daném období narostly čisté importy zboží a služeb z -2,2 % HDP na 6,9 % HDP, bude nám zřejmé, že závislost na zahraničních zdrojích se začala opět prohlubovat.

Tabulka č. 5: Růst HDP v letech 1973-1979

	Míra růstu HDP (v konstantních cenách)		**Složení HDP** (v běžných cenách)		
	1973-77	**1977-80**	**1973**	**1977**	**1979**
HDP podle původu					
Zemědělství	3,50	2,40	27,50	27,60	22,80
Průmysl	14,20	-0,60	20,10	19,80	23,50
Ostatní	7,90	1,30	52,40	52,50	53,70
Celkem	7,00	0,30	100,00	100,00	100,00
HDP podle užití					
Spotřeba soukromého sektoru	6,80	-3,40	70,70	63,90	64,70
Spotřeba veřejného sektoru	9,60	6,40	13,00	13,40	1,30
Spotřeba celkem	7,10	-2,40	83,70	83,40	79,30
Investice soukromého sektoru	93,80	-4,50	9,60	10,10	10,90
Investice veřejného sektoru	18,40	-11,80	8,50	12,50	10,90
Investice celkem	13,80	-7,90	18,10	22,50	21,80

[a] v procentech

Zdroj: Önis, Z. (1993), strana 28, překlad autorka

Snadnému vypůjčování byla ale učiněna přítrž již v roce 1977, kdy se zahraniční věřitelé zhrozili velikosti rychle narostlého tureckého dluhu. Ve výše uvedené tabulce si dále můžeme všimnout, že v následném období turecká ekonomika velmi trpěla. Snad nejznatelnější útlum můžeme pozorovat v oblasti průmyslu, kde byl během tří let zaznamenán pokles o 0,6 %, což je oproti překotnému růstu minulého období razantní propad.

Vliv zastavení přílivu zahraničních zdrojů, který si vyžádal kruté snížení vládních výdajů, můžeme sledovat v poklesu investičních aktivit státu i soukromého sektoru. V tabulce dále vidíme i pokles celkové spotřeby. Spotřeba veřejného sektoru jako jediná nadále roste, ale pomalejší měrou než v minulém období.

V.2. Peníze a ceny

Zaměřme se nyní na vývoj cenové hladiny v průběhu 70.let. Průměrná roční míra inflace v letech 1973 až 1977 dosahovala 20 %, což je čtyřikrát více než v minulém desetiletí. Po ekonomickém propadu roku 1977 inflace akcelerovala do takové míry, že v roce 1980 přesáhla 100 %.

V souvislosti měnové politiky musíme zmínit takzvané CTLD (Convertible Turkish Lira Deposit) schéma, které bylo uvedeno do praxe koncem 60. let a je považováno za hlavní příčinu dluhové krize roku 1977. Zamýšleným cílem tohoto programu bylo získat zahraniční měnu, která byla do země zasílána Turky pracujícími v zahraničí a nebo vlastněna domácími společnostmi, které ji často získávaly podvodným účtováním exportů a importů[21].

V květnu roku 1975 musel být tento systém, pod tlakem nepříznivé platební bilance (viz dále), revidován tak, aby dovolil ukládat devizy v tureckých komerčních bankách i necizozemským společnostem. Ve snaze přilákat zahraniční vkladatele byla úroková míra stanovena 1,75 procentních bodů nad evropským průměrem. Stejně tak byl vklad i úrok zajištěn Centrální Bankou proti výkyvům měnového kurzu.

Devizy vložené na účty komerčních bank, zejména zahraničními bankami, byly poté automaticky převedeny Centrální bance. Ta pak dané komerční bance navýšila rezervy o ekvivalentní částku a dovolila jí tak rozšířit poskytované úvěrové služby. Následně Centrální banka převedla získané devizy do veřejného sektoru výměnou za vládní dluh, čímž de facto pomohla veřejnému sektoru financovat investice a pořizovat další importy.

[21]Např. tzv. phantom exports-podnikatelé získávali od státu peníze na podporu exportu, na základě dokladů o transakcích, které nikdy neproběhly.

Tento systém tak zahrnoval dva druhy intervencí Centrální banky - získání zahraniční měny od komerčních bank a jejich následný transfer do veřejného sektoru. První představovala nesterilizovanou intervenci, protože toto nabytí zahraniční měny vedlo k navýšení měnové báze. Druhá intervence byla naopak sterilizovaná, protože pokles držby zahraniční měny byl doprovázen navýšením závazků vlády vůči Centrální bance. Touto cestou mohla vláda financovat své investiční aktivity, aniž by vytlačila investice soukromého sektoru a z výše uvedeného je zřejmé, že celkově tento systém podpořil dosažitelnost úvěrů soukromým sektorem. Je ovšem nasnadě, že nevyhnutelným dopadem byly velké inflační tlaky.

CTLD systém byl kromě silných proinflačních tendencí i dynamicky nestabilní. Podívejme se na toto tvrzení trochu podrobněji. V tomto systému bylo riziko směnného kurzu prakticky neseno centrální bankou, aby půjčky komerčních bank realizované v rámci systému CTLD vykazovaly stabilní výnosy. Úroková míra byla přizpůsobována očekávané depreciaci liry. Tedy čím větší byla očekávaná míra depreciace, tím větší byla podpora centrální banky. Čím větší byla tato nepřímá dotace, tím více se turecké firmy a banky snažily tyto vklady získat. Čím byly úspěšnější, tím více rostla nabídka peněz a tím rostla očekávaná míra depreciace.

Takto se dá patrně vysvětlit, proč se Turecko ponořilo do dluhových krizí o pět let dříve než ostatní rozvojové země, které stejně jako Turecko volily po prvním ropném šoku politiku podpory hospodářského růstu místo vyrovnání (Uygur, E., 1993).

Dá se říci, že turecká vláda namísto ozdravení ekonomiky nastražila past v podobě CTLD systému a opět tak dala prostor inflaci.

V.3. Fiskální politika

Stejně jako v předchozích obdobích byl deficit veřejného sektoru v průběhu sedmdesátých let zdrojem růstu nabídky peněz a potažmo tedy i inflace.

Růst vládních výdajů v období hospodářského boomu vedl k rozpočtovému deficitu, který byl z velké části financován centrální bankou.

Dluhové krize konce roku 1977 přinutily vládu redukovat své výdaje a během dvou let tak byl tento deficit snížen z 6,1 % HDP téměř na 3,7 % HDP. Státní podniky v tomto období představovaly pro rozpočet obrovské břímě. Asi 25 % finančních požadavků těchto podniků bylo kryto přímými vládními transfery, roku 1977 obdržely nemalou finanční podporu od centrální banky, a dalším nezanedbatelným zdrojem byla Státní Investiční Banka, která si ovšem sama silně od centrální banky vypůjčovala.

Tabulka č. 6: Požadavky veřejného sektoru na výpůjčky[22]

Rok	*Celkový úvěr (biliony TL)*[a]	*úvěr / HDP (%)*	*z toho Státní podniky*
1973	13,5	4,3	62,2
1977	94,7	10,8	49,2
1979	238,9	10,7	64,8

[a] definováno jako deficit konsolidovaného rozpočtu plus finanční požadavky státních podniků mínus přímé transfery a podpory
Zdroj: Önis, Z. (1993), str. 33, překlad autorka

Z tabulky je zřejmé, že požadavky státního sektoru na výpůjčky se mezi lety 1973 a 1977 více než zdvojnásobily.

Pokles veřejného dluhu vzhledem k HDP byl vyrovnán nárůstem deficitů státních podniků nechávajíc tak poměr úvěrů státních podniků k HDP stejně vysoký. Je tedy zřejmé, že vládě se podařilo pouze potlačit investice, nikoli snížit výdaje či napravit neekonomické chování státních podniků, které i za dané problematické situace dále zneužívají svá měkká rozpočtová omezení. Zbývá jen dodat, že skrze mechanismus inflace byl tak nápor přizpůsobení se hospodářské krizi z největší části přesunut na soukromý sektor.

V.4. Trh a zahraniční platby

Důraz, který byl v roce 1970 kladen na substituci importu udělal z Turecka relativně uzavřenou ekonomiku. Export zboží v tomto roce dosahoval pouhých 4,8 % HDP a import pouze 7,8 % HDP. I přesto však měly vnější ekonomické podmínky na tureckou ekonomiku stěžejní vliv. Můžeme dokonce říci, že byly spoluzodpovědné za obojí – hospodářský boom i hrozivý propad konce sedmdesátých let. Rozkvět tureckého hospodářství skončil díky neudržitelné makroekonomické politice tehdejší vlády smíchané s ropnými šoky, které v té době otřásly ekonomikou celého světa.

[22] Světová banka je definuje jako čisté požadavky na půjčky následujících subsektorů veřejného sektoru: centrální vláda, mimorozpočtové fondy (EBF), lokální vlády, fond sociálního zabezpečení a nefinanční státní podniky

Tabulka č. 7: Platební bilance 1973-1980 (v milionech USD)

	1973	*1974*	*1975*	*1976*	*1977*	*1978*	*1979*	*1980*
Exporty	1799	2123	2152	2742	2556	3106	3257	4102
Importy	2391	4183	5219	5735	6436	5059	5699	8396
Obchodní bilance	-592	-2060	-3067	-2993	-3880	-1953	-2442	-4293
Zásilky od dělníků	1183	1,426	1312	983	982	983	1694	2071
Jiné čisté příjmy	94	-173	-160	-300	-686	-740	-1023	-1474
Transfery	18	27	23	15	12			
Bilance běžného účtu	515	-780	-1892	-295	-3572	-1710	-1771	-3696
Přímé zahraniční investice	27	88	153	27	67	47	100	100
Středně až dlouhodobé veřejné půjčky	354	262	257	653	865	781	4007	2889
Krátkodobé veřejné půjčky	-224	-80	916	1806	1807	844	300	950
Cyby a omyly	67	79	-94	-451	267	-67	-2745	-274
Celkové saldo platební bilance	739	-431	-660	-260	-566	-105	-109	-31
IMF	-11		243	148	566	253	35	423
Změna devizových rezerv[a]	-728	431	417	112	566	-148	74	-392

Pozn.: - značí nárůst
Zdroj: Önis,Z. (1993), str. 34, překlad autorka

Ve výše uvedené tabulce vývoje platební bilance mezi lety 1973 až 1980 vidíme, že deficit obchodní bilance v letech 1973-77 narůstal nejen díky růstu objemu importu, ale podstatná je i zřetelná stagnace zisků z exportu zboží a služeb.

Čím si můžeme vysvětlovat takto slabou exportní výkonnost Turecka v 70. letech? Svou roli zde bezpochyby hraje světová recese a nárůst protekcionismu hospodářsky vyspělých zemí, ale hlavní příčinu bychom měli opět hledat v interních problémech země. Již jsme zmiňovali obchodní politiku 60. let, která ve svém důsledku importy omezovala. Reálná apreciace turecké liry v průběhu 70.let, která ze své podstaty podporuje dovozy a potlačuje vývozy, tento problém ještě umocnila. V tabulce jasně vidíme, že import zboží a služeb byl v roce 1977 téměř třikrát vyšší než v roce 1973 zatímco bilance ostatních běžných účtů zůstaly téměř beze změny. Je více než zřejmé, že tyto importy musely být kryty dalším navyšováním zahraničního dluhu.

Navíc vysoký směnný kurz přispěl i k poklesu zásilek peněz od dělníků pracujících v cizině, které sotva dosahovaly 80 % objemu zaslaného v roce 1973. Nominální devalvace měny která proběhla v roce 1976 nebyla dostatečně velká na to, aby vyrovnala vysokou míru inflace, která tureckou ekonomiku sužovala až do roku 1980.

Dále v tabulce vidíme, že přímé zahraniční investice, stejně jako devizové rezervy, nehrály ve financování deficitu běžného účtu nijak velkou roli. Naopak velmi zřetelný je nárůst krátkodobých zahraničních půjček v letech 1975-1977. Přetermínování zahraničního

dluhu, které proběhlo v 60.letech sice proměnilo většinu tureckého dluhu do dlouhodobých obligací, ale viditelná potřeba financovat schodky běžného účtu v polovině 70. let brzy úplně změnila situaci. V roce 1977 bylo 56,3 % splatných závazků klasifikováno jako krátkodobé - většina z nich byla získána pomocí CTLD schématu. Vzhledem k tomu, že peníze skrz tento systém vkládalo velké množství zahraničních bank, dlouho ani netušily jak velké míře rizika byly po několik let jejich společné vklady vystaveny. Jakmile to v roce 1977 odhalily, příliv zahraničních financí se rázem změnil ve skomírající potůček. Po vyprázdnění rezerv v roce 1977 mělo Turecko komerční dluhy ve výši více než 1,7 bilionů USD .

Během následujících třech let se země topila v dluhové krizi plného rozsahu.

V březnu roku 1978 Turecko podepsalo záchrannou smlouvu s IMF na 45 milionů USD, ale kvůli nespokojenosti fondu s jeho hospodářskou politikou, byla nakonec realizována pouze třetina avizované pomoci. V následujícím roce byla podepsána druhá smlouva tentokrát na 300 milionů USD, ale tyto peníze zůstaly blokovány do doby, než se dostala k moci nová vláda a vyhlásila v lednu roku 1980 stabilizační program .

Během přechodného období do roku 1980 se Turecku podařilo znovu vyjednat odložení splátek téměř 10 bilionů USD.

Tabulka č. 8: Zahraniční závazky 1973-1980

	1973	**1974**	**1975**	**1976**	**1977**	**1978**	**1979**	**1980**
Středně-dlouhodobé závazky	2984	3272	3325	3838	4725	6618	10048	12781
Veřejné nebo veřejně zajištěné	2869	3126	3126	3590	4305	6353	10980	11940
Soukromé	115	146	146	248			0	841
Krátkodobé závazky	279	223	1155	3051	6093	7176	3556	2480
Soukromé	225	145	999	2015	4407	5282	2062	1031
CTLD	225	145	999	1781	2267	2860	617	573
Obchodní závazky				234	2140	2422	1445	481
Veřejné nebo veřejně zajištěné	54	78	156	1036	1686	1894	1104	1148
Závazky celkem	3263	3495	4480	6889	10818	13794	13604	15261
Dluh / HDP (v %)	10	10	12,1	16,4	22,3	25,9	19,2	21,9

Zdroj: OECD (1991), str. 25 a 26

V.5.Snahy o ekonomickou stabilizaci

V lednu roku 1978 přišla k moci vláda Bulenta Ecevita a přinesla s sebou stabilizační program, který měl být schválen IMF a OECD. Plán zahrnoval pobídky zahraničních investic a další úpravy cen k potlačení domácí poptávky. Mezinárodní konsorcium šesti bank spolupracovalo na restrukturalizaci tureckého zahraničního dluhu a sjednalo půjčku 500 milionů dolarů poskytnutou centrální bance na podporu ekonomického rozvoje. Dotace

státním podnikům byly sice sníženy, ale tehdejší premiér Ecevit byl, namísto zvýšení podpory zaměstnanosti a hospodářského rozvoje, nucen udržovat domácí mír a další přísná opatření nezaváděl. I přes stabilizační program, v rámci kterého proběhla další velká devalvace liry a odložení splátek zahraničního dluhu, nebyly v roce 1978 viditelné žádné známky zlepšení ekonomické situace.

Tato přísná opatření měla ve skutečnosti opačný dopad než se předpokládalo. Průmyslová produkce poklesla díky zvýšeným cenám surovin, omezením importů a snahám snížit spotřebu energií. Následně ještě více klesly exporty a nezaměstnanost začala nevyhnutelně růst. Ztráty státních podniků dosahovaly výše dvou miliard amerických dolarů ročně. Díky nedostatku důvěry ve vládní politiku, stabilizační program žádné zvýšení zahraničních investic nepřinesl.(Önis,Z.,Özmucur, S.,1991)

V lednu 1979 když se Süleyman Demirel vracel do úřadu premiéra slíbil nový stabilizační program, který poprvé kladl důraz i na iniciativu soukromého sektoru. Program byl navržen za konzultací s konsorciem mezinárodních bank, byl schválen parlamentem a za jeho provedení byl stanoven zodpovědným ekonom Turgut Özal.

V.6.Politická nestabilita

Sedmdesátá léta byla pro Turecko ve znamení velké politické nestability. Konaly se patery volby, ale žádné politické straně se nepodařilo získat parlamentní většinu. Moc se mezi dvěma nejsilnějšími stranami přelévala tam a zpět, ale vládnout mohly vždy jen za pomoci křehké koalice s drobnými politickými stranami.

Uveďme si krátký přehled:

▪ ***březen 1971 - říjen 1973 :*** série 3 loutkových vlád pod přímou kontrolou armády

▪ ***říjen 1973 - září 1974****:* koalice levého středu (Republikánská strana vedená Bulentem Ecevitem) a náboženských fundamentalistů

▪ ***leden 1975 - prosinec 1977****:* koalice pravého středu (Strana spravedlnosti vedená Süleymanem Demirelem) islamistů a ultranacionalistů (Strana národní akce)

▪ ***leden 1978 - říjen 1979 :*** koalice Republikánské strany s různými nezávislými (vedená Bulentem Ecevitem)

▪ ***říjen 1979 - září 1980 :*** koalice Strany spravedlnosti s různými nezávislými (vedená Süleymanem Demirelem)

▪ ***září 1980*** vojenský převrat vedený generálem Kenanem Evrenem

Domnívám se, že právě z tohoto důvodu se nepovedlo prosadit žádný efektivní stabilizační program. Jednotlivé vlády totiž věděly, že v příštím období zdědí všechny vyvstávající ekonomické problémy opozice a měly proto tendence chovat se spíše populisticky a zákonitě tedy jevily jen slabý zájem o dlouhodobé důsledky svých politik.

Za těchto podmínek existovaly jen dvě možnosti jak uspokojit požadavky zájmových skupin. Prvním bylo půjčovat si v zahraničí a rozhazovat, druhým uchýlit se k inflaci. Jak jsme již naznačili výše, v Turecku zkoušeli obojí.

Patrně si ale v tom všem politikaření zapomněli uvědomit, že každá země má své limity k pojímání zahraničního dluhu stejně jako vůle občanů nést náklady rostoucí inflace není bezbřehá.

V.7.Narůstající ekonomické problémy a občanské nepokoje

Akcelerace inflace po roce 1977 nabrala nebývalých rozměrů a přinesla dramatický nárůst nerovnosti v příjmech venkovského a městského obyvatelstva, které přispěly k nespokojenosti obyvatelstva s vládní politikou.

Zatímco zemědělský sektor do roku 1977 relativně prosperoval a dařilo se podporovat jeho rozvoj vládními subvencemi, situace se s akcelerací inflace prudce obrátila. Reálná hodnota dotací zemědělských cen byla narušena a krácení importovaných vstupů po roce 1977 zvýšilo relativní cenu jejich domácích substitutů.

Během let 1973-77, tedy v období snadného přístupu k zahraničním půjčkám a prudkého hospodářského růstu, rychle rostly reálné mzdy (dle dat OECD ještě rychleji než rostl reálný HDP), ale poté co v roce 1977 vyschly zahraniční zdroje byli dělníci de facto nuceni skrz mechanismus inflace vydat většinu úspor z minulých tučnějších let.

Nemůže nás tedy překvapit, že velká část turecké populace postupně definitivně ztrácela důvěru ve všechny politiky vládnoucí po roce 1977, což nakonec vyústilo v situaci blížící se anarchii.

V letech 1978-79 bylo více než 2000 osob usmrceno teroristickými útoky a další 2000 zemřelo v prvních sedmi měsících roku 1980.

Tuto situaci mohla zvrátit opět jen armáda. V září 1980 proto proběhl již třetí. poválečný vojenský převrat. Armáda na sebe vzala přímou kontrolu vlády, rozpustila parlament, zrušila ústavu a sama připravila program ekonomické stabilizace a nové strategie rozvoje.

VI.80. LÉTA

VI.1.Vznik Třetí republiky

Dne 12.9.1980 proběhl další vojenský převrat, který armáda zdůvodnila nedostatečným fungováním vládních orgánů a bezútěšnou ekonomickou situací (Yapp, M.E., 1991). Je vyhlášeno stanné právo, zrušena ústava, rozpuštěn parlament. I přes tato drastická opatření ale bylo od počátku zřejmé, že armáda hodlá navrátit vládu do rukou civilní moci. Ve svém osmi bodovém programu deklarovala, bez jakéhokoli časového vymezení, že se tak stane, až proběhnou radikální změny politického a ekonomického systému, které by za normálních podmínek nebylo možné realizovat.

O dva dny později byl generál Mustafa Kenan Evren oficiálně stanoven hlavou státu a okamžitě dal jasně najevo, že pro politiky minulého období již není v zemi místo. Byly zakázány veškeré politické strany, ale i veřejné debaty o politických záležitostech. Majetek politických stran byl zkonfiskován a jejich představitelé souzeni, paradoxně především za zradu demokratického systému. Během jednoho roku bylo zaznamenáno více než 122 600 zatčených a každý, kdo jen naznačil sympatie k levici nebo dokonce k islamistům se dostal do velkých problémů.

Do konce roku 1982 bylo vedeno nespočetně vojenských soudů s představiteli politických stran a odborů, při kterých bylo vyneseno téměř 3600 rozsudků smrti. Nakonec jich naštěstí bylo vykonáno „jen“ patnáct (Zűrcher, E.„J., 1993).

Za zmínku stojí opakované protesty organizace Amnesty International proti rozšířenému užívání mučení během výslechů. Řada policistů byla v následujícím období civilní vlády za tyto praktiky souzena. Jedním z mála pozitivních faktorů tohoto období byl značný pokles teroristických útoků.

VI.2.Nová ústava

Co se politického života týče, byl ustaven poradní sbor o 160 členech (*danişma meclisi*), který se poprvé sešel dne 21. 10.1981 a zvolil patnácti člennou komisi, která připravila první návrh nové ústavy. Tento dokument v mnoha ohledech rušil ústavní změny z roku 1960.

Nová ústava soustředila výkonnou moc, posílila pravomoci prezidenta a Národní rady pro bezpečnost, dále omezila svobodu tisku, ale také práva a svobody jednotlivce. Práva jako svoboda projevu nebo shromažďování sice v ústavě zahrnuta byla, ale dále zde také bylo

deklarováno, že mohou být, v případě národního zájmu, ohrožení veřejného pořádku a bezpečnosti, nebo veřejného zdraví a státního zřízení, zrušena nebo omezena.

O ústavě se hlasovalo 7.11.1982 a bylo zřejmé, že pokud bude ústava přijata, stane se Mustafa Kenan Evren na sedmileté období prezidentem. A on nenechal nic náhodě - volby byly povinné, nezúčastnění se by bylo trestáno pokutou a odejmutím volebního práva na pět let. Navíc 20.října vešel v platnost dekret, který trestal veškerou kritiku ústavy nebo zpochybnění generála Evrena. Výsledek byl jednoznačný 91,4% voličů hlasovalo pro, proti bylo pouze obyvatelstvo na jihu - Kurdové.

Poněkud zvláštní pojetí demokracie.

VI.3.Politická rekonstrukce

Po přijetí ústavy a zvolení prezidenta Evrena se generálové náležitě pustili do další etapy programu politické rekonstrukce. V březnu vyšel nový zákon o Politických stranách. Tento zákon zakazoval politikům působícím před rokem 1980 na deset let jakékoli veřejné aktivity a nové strany mohly vznikat pouze se souhlasem Národní rady pro bezpečnost. Z patnácti politických stran, které usilovaly o založení, dvanáct neuspělo.

Do voleb 6. listopadu 1983 nakonec mohly vstoupit jen následující tři strany:

- *Národní demokratická strana* (Milliyetçi Demokrasi Partisi) zřetelně podporovaná armádou a vedená generálem Turgutem Sunalpem.
- *Strana lidu* (Halkçi Parti) vedená Necdetem Calpem. Strana nejblíže tradičnímu kemalistickému křídlu původní Republikánské strany.
- *Vlastenecká strana* (Anavatan Parisi) vedená Turgutem Özalem, mužem, který stál v popředí ekonomického reformního programu let 1979-80 a byl ministrem hospodářství během vojenského režimu.

Poslední jmenovaná strana se jevila jako jediná doopravdy demokratická strana a ve volbách ostatní dvě strany převálcovala ziskem více než 45 % hlasů. Nový volební systém byl vysoce zaměřen ve prospěch velkých stran a proto 45% vítězství zajistilo Vlastenecké straně absolutní většinu v parlamentu.

Exministr Turgut Özal se stal premiérem a sestavil tzv.„vládu inženýrů“.[23]

[23] Kromě něj bylo v nové vládě 9 inženýrů, převážně studovaných v zahraničí, což byl oproti minulým dobám obrovský posun.

VI.4. Další demokratizace

I přesto že nový premiér dříve spolupracoval s juntou (armádou), nyní se ze všech sil snažil o posílení demokratických principů. Před komunálními volbami v roce 1984 bylo odhlasováno povolení dalších politických stran.[24] Ty okamžitě zabodovaly a popularita Vlastenecké strany začíná pomalu klesat.

V listopadu roku 1989 končil prezidentský mandát generálu Evrenovi a osmým prezidentem v historii Turecké republiky se stal Turgut Özal. Stojí za povšimnutí, že byl teprve druhým prezidentem – civilistou.[25]

Hlavní příčinou klesající popularity Özalovy strany byla pokračující vysoká míra inflace, která se vracela ke svým hodnotám před rokem 1980 (kolem 80 %). Dále pak razantní pokles kupní síly, jež pro průměrného zaměstnance klesla od roku 1980 o 47 %. Nezanedbatelná byla zajisté také obrovská změna morálního klimatu projevující se všudypřítomnou korupcí a nepotismem. Je ale bezpochyby pravda, že Vlastenecká strana se zasloužila o přivedení nové dynamiky, jak do ekonomiky tak do administrativních záležitostí. Özal, stejně jako jeho současníci Margaret Thatcherová a Ronald Reagan, které mimochodem velmi obdivoval, věřil v neomezené schopnosti kapitalismu, což mu nakonec za daných podmínek přineslo politický propad. Mnoho ministrů z jeho strany a i on sám byl napadán v souvislosti s častými obchodními skandály .

VI.5. Hospodářský vývoj

Přejděme konečně k nástinu hospodářského vývoje v daném období.

Po třech letech ekonomických a politických zmatků bylo zřejmé, že Turecko nepotřebuje jen ekonomickou stabilizaci, ale i zcela nový přístup k hospodářské politice. V lednu roku 1979 vláda Süleymana Demirela představila program stabilizačních opatření a tržně orientovaných reforem, které se ale již ale nemohla dokončit. Když armáda v roce 1980 převzala moc demonstrovala svůj závazek k těmto reformám dosazením jejich spoluautora Turguta Özala do funkce ministra hospodářství. Je zřejmé, že vojenský režim se všemi jeho

[24] Mezi nejdůležitější patří: *Strana sociálně-demokratická* (Sosyal Demokrat Parti) vedená profesorem Erdlem Ïnönü*, Strana pravé cesty* (Doğru Yol Partisi), což byla prakticky strana Süleymana Demirela, přesto, že ji oficielně představovali jiní; dále pak *Strana prosperity* (Refah Partisi)-nástupní strana původní Erbakanovy Strany národní spásy.

[25] po Celâlu Bayarovi, třetím prezidentu Turecké republiky působícím v letech 1950-60

specifiky, která měla udržovat sociální mír a jež jsme popsali výše, umožňoval uskutečnit reformy s mnohem větší razancí.

VI.6. Stabilizační program roku 1980

Stabilizační program vypracovaný za spolupráce World Bank a IMF, znamenal velký posun v turecké strategii rozvoje. Hlavním cílem tohoto programu bylo pomocí strukturálních reforem vylepšit platební bilanci a položit základy udržitelnému rozvoji vytvořením tržního prostředí a otevřené ekonomiky. Program se soustředil zejména na čtyři hlavní oblasti[26]:

1. vylepšení platební bilance a zvýšení mezinárodní konkurenceschopnosti tureckých produktů
2. zkrocení inflace
3. vylepšení efektivnosti státních podniků
4. celková liberalizace trhu

Liberalizace obchodního režimu

Snad nejdůležitější reformou byla **reálná devalvace liry** a zavázání se k realističtější, flexibilnější politice směnného kurzu. Již v lednu roku 1980 vzrostl směnný kurz o 70 % z 47 tureckých lir za americký dolar na více než 70. Tato prvotní devalvace byla během dalšího roku následována ještě několika dalšími, až do května roku 1981 kdy začal být směnný kurz upravován denně. Tímto aktivně řízeným floatingem bylo dosaženo cílené depreciace turecké liry. Roku 1988 byl tento způsob nahrazen tržním určováním směnného kurzu, když byl pod záštitou centrální banky ustaven devizový trh(Önis, Z., 1993).

[26] OECD 1980

V jak velké míře devalvace v letech 1980-87 proběhla nám názorně ilustruje tabulka.

Tabulka č. 9: Vývoj nominálního a reálného směnného kurzu v letech 1980-87

Rok	*TL/$*	*Míra nominální devalvace*	*Míra reálné devalvace*
1980	76,00	144,70	30,40
1981	111,20	46,30	4,50
1982	162,60	46,20	3,40
1983	225,50	38,70	4,50
1984	366,70	62,60	6,10
1985	522,00	42,40	0,60
1986	674,50	29,20	10,40
1987	857,20	27,10	6,50

Zdroj: Önis, Z. (1993), překlad autorka

Jak shrnují Ziya Önis a Süleyman Özmucur (1991), stěžejní role přisuzovaná směnnému kurzu vyvstala z vlivné studie, jejíž výsledky ukazovaly, že by se Turecko bývalo mohlo lépe přizpůsobit vnějším šokům 70. let, kdyby již dříve přijala politiku flexibilního směnného kurzu[27]. Politika směnného kurzu pak byla hlavním pilířem stabilizačního procesu. Reálná devalvace sloužila za hlavní instrument podpory exportu a přesunu k otevřené ekonomice.

Jak jsme již uvedli výše, jedním z hlavních cílů stabilizačního programu bylo transformovat ekonomiku z uzavřené na otevřenou. Již od samého počátku existence programu, bylo zřejmé, že pro vylepšení platební bilance je nutné probudit vývozy tureckých produktů.

Pro **podporu exportu** bylo využíváno zejména následujících instrumentů:

- Daňové úlevy

  Dle Dr. Hasana Ersela (1984), byly daňové výhody v počátku liberalizace nejvlivnějším instrumentem podpory exportu. Ale důsledkem nárůstu fiktivních exportů[28] a vysokých nákladů pro státní rozpočet, byly úlevy od počátku 1984 postupně snižovány, až od nich bylo roku 1988 upuštěno úplně.

- Hotovostní dotace

  Hotovostní dotace byly obnoveny, aby kompenzovaly snížení daňových úlev. Financovaly je zvláštní mimorozpočtové fondy, například Fond podpory a

[27] Dervi, Robinson, 1978

[28] fakturování většího objemu nebo vykazování vývozů, které ve skutečnosti vůbec neproběhly s cílem získat velkorysé státní podpory

cenové stability. Platby byly prováděny vybraným odvětvím průmyslového sektoru na základě porovnání domácích a zahraničních cen.[29]

- Exportní úvěry

  Exportní úvěry byly poskytovány již od roku 1968. Nejprve je poskytovala Centrální banka postupně se přesouvaly k bankám komerčním a jejich objem klesal. Roku 1987 byla k jejich poskytování založena *Eximbank*. Míra podpory u úvěrů poskytovaných Eximbankou postupně klesala a i jejich splatnost se zkracovala, nicméně byly mnohem lépe monitorovány než na počátku.

- Ostatní formy podpory exportu

  Mezi ostatní formy podpory exportu patřily například bezcelní importy vstupů, daňové výjimky a bezpochyby sem musíme zařadit i již zmiňovanou později nejvíce využívanou, politiku směnného kurzu.

Význam jednotlivých instrumentů se postupně měnil a některé byly časem opuštěny úplně[30], celkově byly všechny používané nástroje k podněcování exportu nebývale rozšířeny. Dle odhadu World Bank z roku 1984 vzrostla hodnota přímých exportních dotací na 23 % celkové hodnoty dovozu z roku 1983. Koncem roku 1984 byla vláda nakonec nucena vlivem rozpočtového tlaku ustoupit od politiky přímých dotací a podpor k aktivnější politice směnného kurzu. Navíc správně předpokládala, že liberalizace importu bude exporty podstatně stimulovat. Proto byly v následujícím roce přímé podpory sníženy o 20 % dosavadního objemu.

Tímto se dostáváme k třetímu prvku reformy obchodního režimu a sice **liberalizaci importu.**

Posun k exportně orientované strategii růstu a snaha integrovat Turecko do světové ekonomiky požadovalo velké změny v produkci. V tržním systému vyžaduje takový přechod drastické změny relativních cen. Z toho důvodu byl od počátku kladen důraz na liberalizaci importu jako na prostředek jejich opravy. Nicméně postup byl mnohem pozvolnější než u liberalizace exportu, zejména proto, aby se neprohlubovaly problémy s platební bilancí (The Central Bank of the Republic of Turkey, 1991).

[29] detailně Uyogur,E. (1991): Policy, Trade and Growth in Turkey 1970-1990

[30] Například poté, co Turecko podepsalo GATT Subsidy and Compenstion Tax Code, který zakazuje přímé vládní subvence zboží exportovaného do zemí signatářů.

V této souvislosti bylo významným krokem zrušení seznamu kvót, které proběhlo roku 1981. Jak již bylo uvedeno, do této doby byl dovoz produktu, který na tomto seznamu nefiguroval prakticky zakázán. V roce 1983 byl navíc tento systém radikálně změněn ustanovením, že se smí volně dovážet jakékoli zboží, které není předmětem speciálních omezení nebo licencí. Přesun od systému který stanovoval co může být dováženo, k systému, který určoval, co nesmí být dováženo představoval pro turecké hospodářství velkou liberalizaci obchodu. Navíc průměrná celní sazba poklesla z 19 % na 12 % (World Bank,1986) a kolkovné kleslo až na pouhé 1 %

V situaci, kdy byla zrušena kvantitativní omezení a došlo k poklesu celních sazeb, musely být ale uvaleny jiné speciální daně, jež by zvýšily státní příjmy a ty tak nakonec značně otupily efekt liberalizačních opatření. Úplné opuštění od kvantitativních omezení a sjednocení tarifních sazeb v jednu si vláda naplánovala až na konec páté pětiletky, tedy rok 1989.

Liberalizace importního režimu zvedla podíl importů z 13,9 % HDP na 26,8 % HDP.

Nicméně devalvace měny své ovoce přinesla a reformy obchodního režimu exportům velmi pomohly.

V následující tabulce jsou zaznamenány míry nárůstu exportu v letech 1980-87. Zajímavé je, že boom tureckých exportů se vyskytl současně s recesí hospodářsky vyspělých zemí v letech 1980-82, odstartovanou druhým ropným šokem. Pravdou však je, že objem tureckých exportů rostl zejména za specifických podmínek irácko-íránské války. Vidíme že během let 1980-85 narůstaly exporty do členských zemí OECD průměrnou mírou 20,2 % za rok, což zdaleka předčilo růst importů.

Tabulka č. 10: Exporty 1980-87

Rok	*Exporty celkem*	*Export výrobků*	*Export do zemí OECD*
1980	61,60	118,70	34,80
1981	25,20	49,70	12,90
1982	0,30	6,70	8,00
1983	25,10	40,60	35,50
1984	11,70	16,50	9,80
1985	8,10	11,20	4,50
1986	36,10	51,50	50,10

Pozn.: míra růstu v %
Zdroj: Önis,Z. (1993), str.41, překlad autorka

Zajisté nebude od věci uvést si zde i tabulku vývoje podílu exportu, importu, běžného účtu a zahraničního dluhu na HDP v daném desetiletí.

Tabulka č. 11: Porovnání k HDP, 1980-1990

	Export / HDP (%)	*Import / HDP (%)*	*Běžný účet / HDP*	*Zahr. dluh / HDP*
1980	6,40	13,90	-5,50	28,00
1981	10,20	15,20	-3,30	28,40
1982	14,60	17,60	-1,80	32,50
1983	15,70	19,60	-3,70	35,70
1984	19,50	23,10	-2,90	42,20
1985	20,70	23,50	-1,90	47,50
1986	17,90	20,60	-2,50	54,60
1987	20,70	22,30	-1,20	58,80
1988	24,60	22,10	2,30	57,50
1989	23,50	24,00	0,90	52,00
1990	20,30	26,80	1,80	44,50

Zdroj: Ersel,H. 1991, Central Bank of the Republic of Turkey, překlad autorka

Monetární a fiskální politika

Projevem ekonomických problémů Turecka koncem sedmdesátých let byla již několikrát zmiňovaná inflace poháněna zejména monetizací schodku veřejného rozpočtu.

Stabilizační program z roku 1980 si hodlal s inflací poradit dvěma způsoby:

1. Snížením požadavků na výpůjčky veřejného sektoru, zvýšením daní, snížením vládních výdajů a růstem cen produktů státních podniků.
2. Radikálnějším přístup představovala liberalizace úrokových měr, která spolu s flexibilním směnným kurzem měla podpořit růst soukromých úspor a snížit rychlost oběhu peněz.

V prvních letech po zavedení stabilizačního programu se relativně dařilo snižovat podíl deficitu veřejného sektoru oproti HDP. Nicméně již roku 1983, možná vlivem očekávaných voleb, které měly ukončit vládu armády, už vůle k dodržování přísných úsporných opatření začíná povolovat. V dalším roce již podíl výpůjček státního sektoru na HDP činí téměř 8 %. To bylo pravděpodobně částečně způsobeno vlivem snížení mezních daňových sazeb. V roce 1985 již daň z přidané hodnoty, zavedená v roce 1984, začíná přinášet nezanedbatelné příjmy do státního rozpočtu a v tomto roce klesá jak deficit veřejného rozpočtu, tak i požadavky veřejného sektoru na výpůjčky.

Finanční deregulace

Turecký finanční sektor se už koncem 70. let jevil jako zaostalý i v porovnání s ostatními rozvojovými zeměmi na stejném stupni industrializace, potřeba reforem tak byla citelná již před uvedením stabilizačního programu

Dr. Hasan Ersel ve své studii „Structural Adjustment: Turkey (1980-1990)“ rozděluje vývoj finanční deregulace na tři fáze:

1. „Dětská fáze“ (1980-1982). Tak Dr. Hasan Ersel nazval období, kdy se reformátoři soustředili pouze na deregulaci finančního sektoru. Podle Erselových slov se reformátoři „naivně domnívali, že deregulace bude postačovat k vytvoření konkurenčního prostředí na finančních trzích, které poté samo o sobě bude stačit k probuzení efektivity v alokaci finančních prostředků.“ Proto byla v červnu roku 1980 zrušena právní omezení výše úrokových měr a banky byly nově oprávněny vydávat vkladové certifikáty. Původně byly úrokové míry řízené tzv. gentlemanskou dohodou mezi velkými bankami, které ji držely značně pod mírou inflace. Avšak konkurence mezi bankami vytáhla v roce 1981 tyto míry nahoru a podstatný pokles inflace je konečně přenesl do kladných čísel. Tím byla v letech 1981-82, jak se ostatně předpokládalo, razantně snížena rychlost oběhu peněz a podařilo se tak do velké míry zmenšit inflační tlaky.
2. Druhá fáze (1983-87). V této fázi byly již reformy rovnoměrněji rozděleny mezi deregulaci a položení institucionálních základů pro hladké fungování finančního systému. Regulatorní pravomoci monetárních autorit byly posíleny, což přineslo přísné kontroly aktivit bankovního sektoru. V prosinci roku 1983 si Centrální banka vzala úrokové míry pod svou kontrolu s odůvodněním, že konkurence v bankovním sektoru drží úrokové míry příliš při zemi. Poté úrokové sazby jak u vkladů, tak u půjček vzrostly v nominálních i reálných hodnotách. Nový Bankovní zákon z roku 1985 zavedl nová opatření s ohledem na kapitálovou strukturu bank a ochranu depozit, sjednocení účetních standardů a od počátku roku 1987 přináší i vnější audit bank. V roce 1984 byl uvolněn systém směnného kurzu a banky byly oprávněny provádět devizové operace s určitými limity dané proporcí jejich zahraničních závazků. Stejně tak jim bylo povoleno přijímat vklady v zahraničních měnách i od Tureckých obyvatel.Dodatky z roku 1987 k zákonu o Centrální bance jí daly možnost figurovat v operacích na volném trhu a posílily její regulatorní

pravomoci.V této druhé fázi liberalizace finančního sektoru navíc proběhly velmi důležité změny na trhu cenných papírů. V roce 1983 vznikl úřad pro kapitálové trhy-regulatorní úřad zodpovědný za kontrolu a rozvoj kapitálových trhů. V roce 1986 byla ustavena burza cenných papírů.

3. „Reform fatigue“ (1988-90). Již název třetí, poslední, fáze liberalizace finančního sektoru, který ve své studii Ersal užívá, naznačuje, že reformní snažení poněkud polevuje. V tomto období již žádné zásadní legislativní změny neproběhly, pozornost byla věnována spíše dokončení záležitostí deklarovaných v minulém období. V roce 1990 Centrální banka představila ucelený monetární program, který byl v bankovních kruzích vřele přijat jako nutný krok k snížení nejistoty, která vyvstala z nedostatku důvěry v hospodářskou politiku.

Následující tabulka sleduje vývoj peněžních agregátů.

Tabulka č. 12: Peněžní agregáty a úrokové míry v letech 1980- 87 (v %)

	1980	***1981***	***1982***	***1983***	***1984***	***1985***	***1986***	***1987***
Peníze a kredit								
M0	47,9	56,7	40,9	28,2	50,4	38,1	26,4	36,0
M2	66,6	88,9	50,2	28,7	58,3	57,1	42,9	41,6
Domácí kredit	79,1	49,9	46,3	27,9	75,4	60,0	73,7	59,1
Veřejný sektor	82,7	25,7	45,1	26,7	123,1	63,1	72,7	70,0
Soukromý sektor	74,1	85,1	47,4	48,8	25,9	55,8	74,0	35,5
Úrokové míry								
Vklady na viděnou (6-12 měs.)	15,0	50,0	50,0	35,0	48,0	52,0	39,0	38,0
Terminované vklady (1 rok)	24,8	37,5	37,5	32,0	40,5	50,4	45,0	43,0
Střednědobé úvěry	33,0	38,0	38,0	34,0	52,0	52,0	52,6	50,0
Míra inflace (CPI)	110,2	36,6	30,8	32,9	48,3	45,7	30,7	55,0
Míra inflace (deflátor HDP)	103,8	41,9	27,3	27,6	50,0	46,0	30,9	38,3

Zdroj: Önis, Z. (1993), str.43, překlad autorka

V roce 1980 dosáhla míra inflace více než 100 % hodnoty, dalece tak převyšujíc nárůst peněžní zásoby. Tato vysoká míra značí zejména konec kontroly cenové hladiny a devalvaci směnného kurzu. V dalším roce zaznamenala inflace pokles o 70 procentních bodů, i přesto, že peněžní nabídka vzrostla téměř o 90 %. Nárůst měnové báze klesal v letech 1982-3, stejně jako se snižovala i míra inflace. Ale rostoucí deficit veřejného sektoru vedl opět k monetární expanzi a dalšímu růstu inflace. Průměrná míra inflace v letech 1980-87 dosahovala 40 %.

Reformy veřejného sektoru a privatizace

Můžeme rozlišovat tři hlavní cíle reformy veřejného sektoru:

1. *Zvýšení daňových příjmů*, které klesly vlivem vysoké míry inflace a špatné administrativy. Hlavními kroky k vylepšení dané situace bylo nové rozdělení daňových pásem pro daň z příjmu fyzických osob a k nim nově zavedené různé typy úlev, dále pak sjednocení výše daně z příjmu právnických osob. Důležité je také upuštění od zvýhodněných daňových měr pro státní podniky a ustavení systému zálohových plateb, čímž byla redukována možnost daňových úniků. Snad nejpodstatnější změnou však bylo zavedení daně z přidané hodnoty v roce 1984, která nahrazovala dřívější cla a daně z produkce.
2. Dalším cílem byla *snaha o racionalizaci veřejných investic* pomocí decentralizace rozhodování a posílením fiskální autonomie lokálních vlád vytvořením mimorozpočtových fondů. Tyto fondy byly financovány z přímých daní a byly mnohem flexibilnější než stávající systém.
3. Posledním cílem mělo být bylo *zvýšení efektivity státních podniků* a eventuelně jejich privatizace.

Reforma veřejného sektoru byla nejslabším prvkem ze všech strukturálních reforem provedených v rámci stabilizačního programu. Po ukončení vojenské vlády v roce 1983 se ukázalo, že je velice obtížné opustit od tradičně silné role vlády v ekonomice. Dalším problémem, se kterým se veřejný sektor musel vypořádat, byl prudký nárůst nákladů na dluhovou službu po roce 1984, kdy končilo období odložených splátek. Připočteme-li ještě skutečnost, že nárůst daňových příjmů byl mnohem pomalejší než se očekávalo, je zřejmé, že zmiňované faktory dále prohlubovaly deficit veřejného sektoru.

Politika financování těchto schodků pomocí finančních trhů vedla k vysokým úrokovým měrám. A tak s postupem času bylo stále více rozpočtových příjmů používáno na splátky úroků čím dál dražších domácích půjček.

Navíc již výše zmiňované mimorozpočtové fondy, které měly původně být důležitou institucionální inovací pro zlepšení efektivity veřejného sektoru, se staly hlavním zdrojem nestability v hospodaření veřejného sektoru (The Central Bank of the Republic od Turkey, 1991).

Reformy spojené se státními podniky také mnoho dobrého nepřinesly. V důsledku liberalizace cen, mohly podniky volně určovat své ceny, což v konečném důsledku vedlo

pouze k tomu, že těžily ze svého monopolního postavení. Státní podniky tak nikdy nebyly nuceny vypořádat se svým základním problémem - neefektivností. Deklarovaná reorganizace se nakonec nekonala. Jediným výsledkem bylo, že díky navýšení cen svých výstupů, se státní podniky staly hlavním zdrojem inflace. Vyráběly totiž především meziprodukty a novým cenám se musel přizpůsobit i soukromý sektor.

Domnívám se, že hlavním důvodem, proč nebylo věnováno dostatek pozornosti reorganizaci státních podniků byla přílišná důvěra vlády v jejich úspěšnou privatizaci. Ukázalo se však, že i přes jednomyslnou podporu privatizačního úsilí, je privatizace státních podniků během na dlouhou trať a rozhodně nemohla okamžitě vyřešit stávající problémy těchto institucí. Do roku 1990 činil celkový objem zisku z privatizace pouhých 0,5 % HDP, což je přičítáno zejména nedostatkům domácího kapitálového trhu, který se v té době teprve začínal rozvíjet.

VI.7. Výstup, výdaje a zaměstnanost

V letech 1981-1987 HDP rostlo složenou mírou okolo 5 % za rok, což bylo značně pod průměrem období let 1960-1977, ale za daných podmínek můžeme konstatovat, že to byl celkem úctyhodný výkon.

Tabulka č. 13: Výstup a výdaje: 1980-87

	1980	***1981***	***1982***	***1983***	***1984***	***1985***	***1986***	***1987***
Míra růstu *(ceny roku 1968)*								
HDP	1,1	4,1	4,5	3,3	5,9	5,1	8,1	7,4
Zemědělství	1,7	0,1	6,4	0,1	3,5	2,4	7,9	2,1
Průmysl	6,0	7,4	4,9	8,0	10,1	6,3	8,7	9,6
Služby	0,8	3,7	3,5	3,9	5,3	4,0	6,4	6,8
Výdaje jako % HDP *(běžné ceny)*								
Fixní investice	19,5	19,1	19,0	18,4	17,9	20,0	23,2	24,0
Veřejné	10,9	11,9	11,7	10,3	9,7	11,6	13,5	13,1
Soukromé	8,6	7,2	7,3	8,1	8,2	8,4	9,7	10,9
Domácí úspory	15,8	18,4	18,7	16,0	16,8	18,6	22,0	23,5
Zahraniční úspory	5,5	3,2	1,7	3,5	2,8	1,9	4,1	1,5

Zdroj: Önis,Z.(1993), str.43, překlad autorka

Jak nám naznačuje tabulka, byl opět nejrychleji se vyvíjejícím sektorem průmysl, což bylo dáno především rychlým růstem exportu tureckých výrobků.

Míra investic zdaleka nedosahovala hodnot minulého období - byla zpomalena zejména poklesem zahraničního kapitálu a nedostatkem domácích úspor. Míra domácích úspor

znatelně rostla v letech 1981-2, ale v následných letech opět značně ochabla. Tento fakt ale můžeme spojovat spíše s rozhazovačností vlády než s malou vůlí spořit mezi obyvatelstvem (OECD,1991).

Soukromé investice během inflační krize značně trpěly a je vidět, že ani do roku 1987 se nestihly moc vzpamatovat. Je pravděpodobné, že nejistota doprovázející vysokou a nestabilní míru inflace investiční aktivity omezila. I přesto, že trh začal hrát v alokaci zdrojů větší roli, vládní požadavky na zdroje zůstaly na stejně vysoké úrovni jako dříve.

Dalším nepříjemným důsledkem zpomalení růstu soukromých investic byla neustále vysoká míra nezaměstnanosti. I přes zákaz propuštění a stávek, nezaměstnanost v tomto období silně rostla. Hlavní důvod růstu míry nezaměstnanosti, která v těchto letech činila v průměru 15 %, ale musíme tentokrát primárně hledat v poklesu nabídky práce než v poklesu její poptávky. A to především proto, že reálné mzdy od počátku 80. let dramaticky poklesly. Erik J. Zűrcher (1993) uvádí, že klesly o 47 %.

VI.8.Zahraniční platby a dluh

I přes to, že míry investic, výstupu a nezaměstnanosti v letech 1980-87 neodpovídaly úrovni před krizí ani plánovaným cílům, značně převyšovaly úrovně se kterými se potýkaly jiné rozvojové země zasažené dluhovou krizí tohoto období. Hlavním důvodem těchto relativně dobrých výkonů byla enormě vysoká exportní výkonnost. Jiným patrně stejně důležitým faktorem byla skutečnost, že Turecko nebylo nikdy nuceno vytvářet obchodní přebytky ke splácení dluhů nebo dluhové službě. Turecká platební bilance dlouhodobě vykazovala deficity, jak obchodního, tak i běžného účtu před, i po krizi. Vnější zadlužení země tedy nadále roste nejen v absolutních hodnotách, ale i coby poměrná část HDP. Vzhledem k exportům však klesá (Önis, Z., Riedel,J.,1993).

Uveďme si v této souvislosti ještě tabulky porovnávající vývoj obchodní bilance a míry růstu HDP v daném období v jiných zemích, potýkajících se s podobnými hospodářskými problémy.

Tabulka č. 14: Obchodní bilance (v miliardách amerických dolarů)

	1980	*1981*	*1982*	*1983*	*1984*	*1985*
Turecko	-4,6	-3,9	-2,7	-3,0	-2,9	-3,0
Mexiko	-2,8	-4,1	6,8	13,8	12,8	8,4
Brazílie	-2,8	1,2	0,8	6,5	13,1	12,5
Argentina	-1,4	0,7	2,8	3,7	4,0	4,9
Chile	-0,8	-2,7	0,1	1,0	1,3	0,8
Jižní Korea	-4,4	-3,6	-2,6	-1,7	-1,0	-1,9

Zdroj: IMF, International Financial Statistics Yearbook, 1986, internetový zdroj

Tabulka č. 15: Růst HDP (v %)

	1980	*1981*	*1982*	*1983*	*1984*	*1985*
Turecko	-1,1	4,1	4,5	3,4	5,8	4,3
Mexiko	8,3	7,9	-0,6	-5,3	3,5	-
Brazílie	7,2	-1,6	0,9	-3,2	4,5	5,7
Argentina	0,9	-6,3	-4,8	3,0	2,9	-4,8
Chile	7,8	5,5	-14,1	-0,7	6,3	2,4
Jižní Korea	-3,0	6,9	5,5	9,5	7,9	5,2

Zdroj: IMF, International Financial Statistics Yearbook, 1986, internetový zdroj

V červnu roku 1980 byl uzavřen s IMF tříletý asistenční program, který uvolnil Turecku 1250 milionů v rámci tzv. zvláštních práv čerpání (SDR[31]) a následující asistenční programy schválené v letech 1983 a 1984 přinesly dalších 400 milionů SDR. Mimo tyto půjčky ještě Světová banka mezi lety 1980-87 schválila pět půjček na provedení stabilizačního programu v celkové výši 1556 milionů amerických dolarů. I nadále však zůstávaly nejdůležitějším zdrojem bilaterální státní půjčky, jak můžeme dobře sledovat v následující tabulce zachycující složení tureckého zahraničního dluhu.

[31] Special Drawing Rights – umělá účetní jednotka používaná mezi IMF a členskými zeměmi

Tabulka č. 16: Zahraniční dluh 1981-87 (v milionech amerických dolarů)

	1981	*1982*	*1983*	*1984*	*1985*	*1986*	*1987*
Rozdělení dluhu podle vypůjčovatele							
Středně až dlouhodobé úvěry	14 667	15 855	16 104	18 078	20 590	24 317	29 612
Veřejný sektor	13 495	14 950	15 264	17 258	199 725	23 360	28 372
Soukromý sektor	1 172	905	840	820	865	957	1 240
Krátkodobé úvěry	2 194	1 764	2 281	3 180	4 759	6 911	8 692
Veřejný sektor	1 161	704	1 626	1 398	1 915	2 926	4 122
Soukromý sektor	1 033	1 060	655	1 782	2 844	3 985	4 570
Rozdělení dluhu podle věřitele							
Středně až dlouhodobé úvěry	14 667	15 855	13 104	18 078	20 590	24 317	29 612
Multilaterální agentury	3 857	4 531	4 916	5 494	6 157	6 588	7 780
Bilaterální věřitelé	6 172	7 155	6 560	7 204	7 955	10 187	12 316
Komerční banky	3 257	3 229	3 262	3 704	4 351	4 837	5 702
Soukromí věřitelé	841	980	1 366	1 676	2 127	2 709	3 814
Krátkodobé úvěry	2 194	1 764	2 281	3 110	4 759	6 911	8 692
Komerční banky	184	146	392	941	1 465	2 624	3 663
Soukromí věřitelé	1 506	1 477	1 795	2 174	3 264	4 254	4 993
Ostatní	504	141	94	65	30	33	36

[a] včetně Centrální banky
Zdroj: Önis, Z. (1993), str.46, překlad autorka

Štědrost věřitelských států vůči Turecku byla do značné míry motivována chrabrými opatřeními, které Turecko přijalo, aby otevřelo svou ekonomiku. (Önis,Z. 1993). Bezpochyby musíme vzít v úvahu i geopolitické postavení Turecka, člena NATO, a napjatou situaci na Blízkém východě způsobenou pádem Íránského šáha v roce 1979 a následným propuknutím války mezi Íránem a Irákem v roce 1980.

VI.9. Minikrize roku 1987

V předvečer listopadových voleb roku 1987 byl zaznamenán znatelný pokles ve fiskální disciplíně. Očekávání devalvace pak způsobilo rostoucí rozpor mezi oficiálním směnným kurzem a kurzem na černém trhu. Podle údajů OECD tento rozdíl již v lednu činil téměř 20 %. Především vláda zřetelně podcenila inflaci roku 1987 a z toho důvodu se skutečná míra depreciace ukázala být nedostatečnou k udržení konkurenceschopnosti tureckých produktů. Navíc se reálné úrokové míry na volné vklady opět dostaly do záporných hodnot a pobídly tak aktéry na trhu navýšit své držby deviz. Na černém a šedém trhu zákonitě stoupla poptávka po devizách(Erken, 1988). V průběhu roku 1987 činily devizové vklady téměř čtvrtinu všech bankovních depozit. Vyvstal tak nový problém – substituce měny.

Předstíraným cílem stabilizačních opatření uvedených v únoru 1988 bylo vzniklou nerovnováhu devizového trhu eliminovat. Ve skutečnosti ale zmiňovaná opatření reprezentovala nevyhnutelný obrat v rámci politického hospodářského cyklu, protože vláda byla nucena hledat způsob, jak vyvážit měsíce své rozhazovačnosti předcházející všeobecným volbám. I přesto, že hospodářský růst v letech 1986-7 byl relativně vysoký, padl za oběť akcelerující inflaci a rychle narůstajícímu domácímu a zahraničnímu dluhu.

Program započatý v roce 1988 měl zredukovat vnitřní i vnější nerovnováhu. Vláda přijala restriktivní monetární a fiskální politiku. Rezervy komerčních bank byly navýšeny, aby se předešlo odvratu od domácí měny. Státní podniky byly navíc přinuceny hledat si zahraniční půjčky bez příslibu státní garance. Tato opatření byla úspěšná. Rozdíl mezi oficiálním a neoficiálním směnným kurzem během několika měsíců zmizel.

Tyto vládní snahy zbrzdily ekonomický růst (4,1 % oproti 7,4 % v minulém roce) ale i přesto se nepodařilo zkrotit inflaci, která dosahovala v následujících dvou letech 70 %. Turecko v této době sice netrpělo typickou měnovou krizí, ale zmíněné události konce roku 1987 signalizovaly přítomnost vážných ekonomických nerovnováh (Önis, Z, 1993).

VI.10.Mezinárodní vztahy

Převrat roku 1980 byl v Amerických vládních kruzích přijat s pochopením a jistou známkou úlevy. Během několika dalších pár let se americko turecké vztahy vyvíjely v úplně odlišném směru než jaký převládal ve vztahu s Evropskou unií. Pro USA byla totiž stěžejní otázka bezpečnosti, pro Evropskou komisi naopak otázka lidských práv.

Postoj Evropské unie byl patrně ovlivňován skutečností, že se Turecko nachází relativně blízko, ale také tím, že hodně Turků přesídlilo do Evropy a mnoho politických emigrantů tak mělo možnost ovlivňovat tamní veřejné mínění. Nepřívětivý postoj EU byl dán zejména prací koalice sociálních demokratů, kde měl Bulent Ecevit vysoké postavení a řeckých představitelů. V květnu 1981 bylo pozastaveno členství Turecka v Radě Evropy a v červnu 1982 byl proklamován oficiální průzkum stavu lidských práv v Turecku.

Ale ani přes tento nepříznivý vývoj politických vztahů nebyla hospodářská spolupráce mezi Tureckem a EU narušena a obchod s EU začal pro Turecko hrát mnohem důležitější roli než s USA. Počínaje rokem 1983 se začaly vylepšovat i politické vztahy.

Turecko oficiálně požádalo o plné členství v EU roku 1987. EU sice své dveře úplně nezavřela ale prozatím tuto žádost zamítla. Místo toho nabídla Turecku Celní Unii. V Turecku v tom byl spatřován další krůček k plnému členství , ale z pohledu Evropy to bylo spíše cenou

útěchy, i když se všichni evropští politici si vyvarovali dávat to otevřeně najevo. Vyjednávání ohledně Celní unie postupovala pomalu a se značnými obtížemi, protože EU vyžadovala plnou shodu s Evropskými regulemi týkajících se volného obchodu, kartelu a duševního vlastnictví. Turecko na oplátku žádalo finanční kompenzace. Blíže se budeme problematice Celní unie věnovat v další kapitole.

Přenesme se nyní k situaci na Blízkém východě. Ta byla v letech 1980-88 determinována za prvé Íránskou revolucí a za druhé irácko-íránskou válkou. Turecká vojenská vláda 1980-83 hleděla na Íránskou islámskou republiku s podezřením a bála se, že ovlivní islamistické skupiny v Turecku. Situace se stala ještě napjatější, když představitel Íránu při své návštěvě odmítl položit věnec na Atatürkův hrob. I přesto si, ale Turecko během celé irácko-íránské války dokázalo udržet svou úzkostlivě hlídanou politiku neutrality. Irán, který trpěl ekonomickým embargem USA se v letech 1983-4 stal jedním z nejdůležitějších exportních partnerů Turecka a na druhou stranu Turecko nechalo Irák převádět ropu přes své území až ke Středozemnímu moři.

Koncem 80. let se vztah s Iránem postupně lepší, ale napjatými se naopak stávají vztahy se Sýrií a Irákem. Důvodem byl spor o vodní zdroje přiváděné území Iráku a Sýrie Eufratem a Tigridem. V Turecku se totiž v rámci megalomanského projektu na jihovýchodě země chýlila k dostavbě jedna z obrovských přehrad na toku Tigridu[32]. Sýrie při dolním toku cítila velké ohrožení své vlastní zemědělské politiky. Snažila se proto na Turecko vytvořit tlak, tím že dovolila operovat na svém území Kurdským guerillám PKK a podporovala tak jejich válku.

Vztahy se zeměmi balkánského poloostrova zůstávaly nadále napjaté. Jednání o kyperské otázce iniciovaná již po několikáté Spojenými Národy, setrvávala nadále na mrtvém bodě. Krize s Bulharskem vypukla po snaze bulharského komunistického režimu asimilovat bulharské Turky, jež vedly k obrovské utečenecké vlně směrem do tureckého vnitrozemí.[33]

[32] Stavba byla prováděna v rámci tzv. projektu GAP, více v Turkish News Agency, 1998

[33] Mnoho těchto uprchlíků po zjištění že v Turecku neseženou práci, ani nemají kde bydlet, se vracelo zpět do Bulharska.

VII. 90.LÉTA –OBDOBÍ DVOU KRIZÍ

V průběhu 90. let se průměrný růst HDP pohyboval kolem 4 % za rok, ale turecká ekonomika v tomto období vykazuje obrovské výkyvy. Je sužována chronicky vysokou inflací, potížemi s financováním a prudkými obraty v hospodářském cyklu. Klíčem k pochopení tureckých problémů s inflací a proměnlivým růstem je opět fiskální nerovnováha.

Jak jsme již uvedli v minulých kapitolách, proběhlo v předešlých dvou desetiletích několik pokusů o stabilizaci ekonomiky. Avšak přinášely rozporuplné výsledky. Vysoké míry hospodářského růstu se nikdy nepodařilo dosáhnout na dlouho a ani v jednom z dosavadních stabilizačních pokusů se nedostalo na strukturální změny.

VII.1. Fiskální nerovnováha

Od konce osmdesátých let Turecko trpělo rostoucími fiskálními deficity, vysokou mírou inflace a stále více kolísajícím hospodářským výstupem. Požadavky na výpůjčky veřejného sektoru trvale narůstaly z 4,8 % HDP v roce 1988 až na 12,6 % HDP jehož dosahovaly v roce 1993. Mezi hlavní faktory ovlivňující růst rozpočtových výdajů v daném období patří zejména:

- velké navýšení mezd státních zaměstnanců,
- štědré subvence zemědělskému sektoru,
- nákladné iniciační programy,
- neustále se zhoršující výkonnost státních podniků.

Ve snaze redukovat monetizaci rozpočtových deficitů a nepodporovat inflační tlaky se vláda koncem roku 1992 a počátkem roku 1993 opět uchýlila k dluhovému financování.

Značná část domácích půjček byla realizována pomocí krátkodobých dluhových instrumentů s vysokými úrokovými mírami. Objem vypůjčování v zahraničí byl již tradičně vysoký. V roce 1993 byly vydány mezinárodní dluhopisy za téměř 4 miliardy amerických dolarů.

Rostoucí význam dluhového financování byl ale nevyhnutelně doprovázen nárůstem objemu úrokových plateb. Dluhová služba placená veřejným sektorem dosáhla v roce 1993 výše 8,2 % HDP. Pro srovnání uveďme, že v minulém roce činila 5,9 % HDP.

Vzhledem ke zvýšeným nákladům spojeným s vypůjčováním začalo ministerstvo financí v druhé polovině roku 1993 stále více spoléhat na krátkodobé zálohy poskytované Centrální bankou.

Rostoucí nevole soukromého sektoru k financování veřejného sektoru se odrážela v dramatickém zkracování dob splatnosti. Podíl státních cenných papírů se splatností jeden rok a déle klesl z poloviny celkového objemu v roce 1989 na necelých 10 % v roce 1993. Žádané úrokové míry se rychle navyšovaly a reálné náklady půjčování tak oproti minulým letům značně vzrostly.Zároveň byl zaznamenán posun od aktiv denominovaných v tureckých lirách směrem k zahraničním měnám. Objem devizových depozit narostl od roku 1989 z 20 % na téměř 50 % (OECD, 1995).

Tato skutečnost viditelně podpořila inflační očekávání. Popsaný vývoj poukázal na náchylnost turecké ekonomiky ke krizím důvěry.

VII.2. Nerovnoměrný hospodářský růst a rostoucí disbalance

Problémy s financováním se začaly odrážet v nestálé míře hospodářského růstu a rostoucích tlacích na zahraniční účty. V letech 1988-91 vykazoval hospodářský růst značné výkyvy, které odrážely nejistý běh makroekonomických politik. Jako příklad uveďme 9,4% reálnou míru růstu v roce 1990 a pouze 0,4% v roce následujícím. Průměrná reálná roční míra růstu HDP během těchto 4 let dosahovala 4 % (OECD, 1995).

Zlepšení míry růstu můžeme sledovat v letech 1992 a 1993, kdy byl zaznamenán reálný růst HDP ve výši 6,4 % respektive 8,1 %.

Tento posun byl způsoben prudkým nárůstem veřejných výdajů, do nichž spadalo i již zmiňované navýšení platů státních zaměstnanců. Růst reálných mezd pak způsobil nebývalý posun agregátní domácí poptávky směrem doprava. Jak bychom jistě očekávali, prudce vzrostl i objem importovaného zboží a služeb.

Inflace se od konce 80. let soustavně pohybovala na hranici 60 % a přibližně na této úrovni zůstala až do první poloviny roku 1993. Ve druhé polovině tohoto roku vystřelila ještě výš v důsledku nárůstu veřejných úvěrů a ekonomika tak začala vykazovat jasné známky přehřátí.

Vnitřní nerovnováha turecké ekonomiky se od roku 1990 začala projevovat i ve schodcích zahraniční bilance. Zvýšená poptávka po importech spojená s reálnou apreciací měny se zanedlouho projevila v disbalancích zahraničního obchodu, ale tyto byly naštěstí částečně kompenzovány mezinárodními transfery spojenými s krizí v Zálivu a zmínit musíme i devizové příjmy z nově se rozvíjejícího turismu.[34]

[34] turismus se v Turecku začal rozvíjet až na popud Türguta Özala

S prudkým zhoršením obchodní bilance samozřejmě rostl i deficit běžného účtu. Dle údajů Světové banky narostl z 0,9 miliardy amerických.dolarů (asi 0,2 % HDP) v roce 1992 na 6,4 miliardy. dolarů (asi 3,6 % HDP) v roce 1993.

Během roku 1993 Turecko nemělo, i přes své fiskální problémy, žádné potíže se získáváním zahraničních úvěrů. Jediným výsledkem proto za dané situace mohl být jen rychlý nárůst zahraničního dluhu. Ten vzrostl z 55,6 miliard USD roku 1992 do konce roku 1993 na 67,4 miliard, což odpovídalo 37 % HDP. Téměř polovina z těchto nových úvěrů spadala do kategorie krátkodobých půjček.

Koncem roku 1993 se tak bankovní systém do značné míry ocitl v nekryté devizové pozici.

VII.3. Měnová krize

Neudržitelný postoj hospodářské politiky vyústil v prvních měsících roku 1994 v těžkou měnovou krizi.

Vedle rostoucích vnitřních a vnějších nerovnováh přispělo k prudkému oslabení důvěry ve finanční trh, která byla zřetelná již během posledních měsíců roku 1993, i mnoho dalších okolností. Jako příklad uveďme, vliv věřitelů, kteří požadovali stále vyšší diskont, aby tak zohlednili rostoucí rizikovost svých investic,následkem čehož byly během posledních dvou čtvrtletí tohoto roku opakovaně rušeny emise státních pokladničních poukázek. Navíc bylo z návrhu rozpočtu pro rok 1994 zřejmé, že vláda nedokáže na vznikající finanční problémy adekvátně reagovat. Na počátku roku 1994 byla dočasně zavedena daň na vládní obligace držené soukromými individui a to ještě umocnilo rostoucí znepokojení investorů. Následný pokles tureckého credit ratingu u mezinárodních ratingových agentur, pak doslova odstartoval run na měnu.

Výsledkem bylo, že tržní hodnota liry v první čtvrtině roku 1994 klesla zhruba o 50 %. Krize byla ještě podpořena skutečností, že banky koncem roku 1993 měly téměř 5 miliard USD, což odpovídalo asi 120 % jejich kapitálu, v nekrytých devizových pozicích. Za situace, kdy se lira zhroutila, se stala kapitálová pozice bankovního systému v podstatě negativní(World Bank, 1996). To, jak můžeme předpokládat, způsobilo hlavní spoušť.

Ve snaze učinit depreciaci přítrž, centrální banka silně intervenovala na devizových trzích. Tím její devizové rezervy během tohoto období klesly o více než 3 miliardy dolarů

Státní finanční správa se rozhodla k financování svých výdajů centrální bankou čímž vznikly obrovské inflační tlaky a byla podnícena další depreciace Liry. V březnu již státní

finanční správa vyčerpala zákonné zálohy od centrální banky na celý rok 1994. Čelíce spirálové inflaci a těžké nestabilitě finančního trhu, byla vláda nucena vyhlásit nový stabilizační program.

VII.4. Program z 5. dubna 1994

Stabilizační program vyhlášený dne 5. dubna 1994 sledoval tři hlavní cíle:

1. snížit inflaci,
2. vylepšit vnější bilanci
3. znovu získat stabilitu na devizovém trhu.

Jádrem tohoto programu bylo především snížení vládních výdajů a snížení výpůjčních požadavků veřejného sektoru na polovinu (tedy na 6,2 % HDP).

Mezi hlavní přijatá opatření patřilo především:

1. velké množství jednorázových daní,
2. okamžitý nárůst cen produktů státních podniků,
3. snížení transferů a podpor,
4. nominální zmrazení většiny vládních výdajů, zejména pak investic.

Zmíněná výdajová opatření byla navíc podpořena zpřísněnou monetární politikou a kontrolou úvěrů. Ve snaze dosáhnout stability finančního trhu se vláda zasadila o nárůst úvěrových garancí na 100 % a přijala nová legislativní opatření, aby zabránila dalšímu nadměrnému čerpání záloh od centrální banky.

Program nadto předpokládal řadu strukturálních změn. Jako nejzásadnější můžeme uvést omezení veřejného sektoru a zlepšení jeho efektivity, dále pak modernizaci daňového systému a zefektivnění vybírání daní. V rámci přípravy na vstup do celní unie s Evropskou unií musíme zmínit snížení ochrany před importy a sjednocení soutěžního práva. Neméně důležitá je i reforma programů na podporu zemědělského sektoru. Chvályhodný je zajisté i cíl podřídit státní podniky tvrdým rozpočtovým omezením, redukovat tak jejich finanční deficity a provést co nejrozsáhlejší privatizaci. Bohužel se později ukázalo, že vláda nemá dostatečnou politickou podporu k implementaci tak zásadních strukturálních reforem jakou byla privatizace, stejně jako se nepodařilo prosadit reformu dlouho opomíjeného systému sociálního zabezpečení.

Z výše uvedeného i přesto vidíme, že se nový stabilizační program zaměřoval i na problémové body existující již před vypuknutím krize.

Nedostatky v implementaci

Podívejme se nyní na výsledky, které tento program přinesl. Primární bilance se oproti úrovni roku 1993 vylepšila o působivých 6,6 procentních bodů HDP a poprvé se tak od roku 1988 dostala do kladných čísel. Požadavky na výpůjčky veřejného sektoru se také podařilo zredukovat, i když méně než předpokládal původní plán, na 8 % HDP. Dodržení plánu se nepodařilo vlivem větších, než plánovaných, úrokových plateb a slabých příjmů z privatizace.

Příčinou vylepšení finanční situace bylo zejména prudké snížení primárních výdajů v konsolidovaném rozpočtu. Například snížení výdajů na zaměstnance státního sektoru, pokles transferů a investic do státních podniků. Navíc balíček jednorázových daní vykompenzoval pokles jiných zdrojů a způsobil mírný nárůst celkových příjmů veřejného rozpočtu. Na druhou stranu však větší než plánované objemy transferů, vydané na pokrytí potřeb správy sociálního zabezpečení, značně přispěly ke konečnému schodku konsolidovaného rozpočtu.

Nedostatečné příjmy z privatizace ilustrují klíčové nedostatky ve výkonu stabilizačního programu a pomalý postup v přijímání strukturálních reforem. Zatímco finanční výkony státních podniků se podařilo stabilizovat, privatizace deklarovaných cílů zdaleka nedosahovala. Privatizační aktivita byla dokonce roku 1994 zastavena, protože ústavní soud došel k názoru, že je její realizace protiústavní. Politická citlivost společně s nedostatkem shody na řešení zásadních problémů zastavila další pokrok v této oblasti. Plánované reformy penzijního systému také trpěly velkým zpožděním a nesnadným hledáním kompromisního řešení.

Pokles míry hospodářského růstu a zlepšení zahraniční bilance

Měnová krize, doprovázená ztrátou důvěry investorů, kombinovaná s prudkými výdajovými škrty a vysokými úrokovými měrami, vedla k podstatnému poklesu domácí poptávky. Reálný HDP v roce 1994 klesl o odhadovaných 6,1 %. Objem celkových investic poklesl o více než 5 %. Jediným růstem zaznamenaným v roce 1994 bylo vylepšení bilance zahraničního obchodu (World Bank, 1996).

Tím se dostáváme k hlavnímu úspěchu dubnového programu, kterým bylo relativně rychlé zotavení platební bilance. Stav běžného účtu v letech 1993-94 odrážel prudký pokles domácí poptávky spojený s 25 % poklesem reálného směnného kurzu. Vlivem růstu dolarové hodnoty exportů (asi o 17 %) a snížením objemu dovozů o 21 %, byl od roku 1993 vylepšen

stav obchodního deficitu o necelých 10 miliard USD. Výsledkem bylo, že stav běžného účtu se zlepšil a v roce 1994 dosáhl přebytku 2 % HDP.

To pomohlo Turecku splácet své dluhové platby bez větších obtíží. Velké čisté splátky, zejména krátkodobých půjček, ve výši 1,8 miliard dolarů snížily zahraniční dluh ke konci roku 1994 na 65,6 miliard amerických dolarů, což představovalo zhruba 50 % HDP. I přes pokles dolarové hodnoty zahraničního dluhu v letech 1993-4, vzhledem k prudké depreciaci liry, poměr tohoto dluhu k HDP značně narostl

Nezvládnutí kontroly inflace

I přes velké škrty ve výdajích, program naprosto zklamal v kontrole inflace. Důsledkem prudké depreciace měny a růstu cen státních podniků v prvních měsících roku 1994, které se promítly do velkoobchodních a maloobchodních cen., zpočátku pozvolna rostoucí míra inflace v březnu náhle vyskočila. Prudce rostla i v dubnu a květnu, kdy prakticky z měsíce na měsíc míra inflace vzrostla z 75 % na 140 %. I přesto, že byl v letních měsících zaznamenán pokles inflačních tlaků, ceny dále rostly a během konce roku úplně minuly programové cíle. Meziroční nárůst inflace proto v průměru činil více než 120 %.

Tento vývoj nám dobře zobrazuje následující graf.

Graf č. 3: Vývoj inflace 1993-95, (WPI, v %)

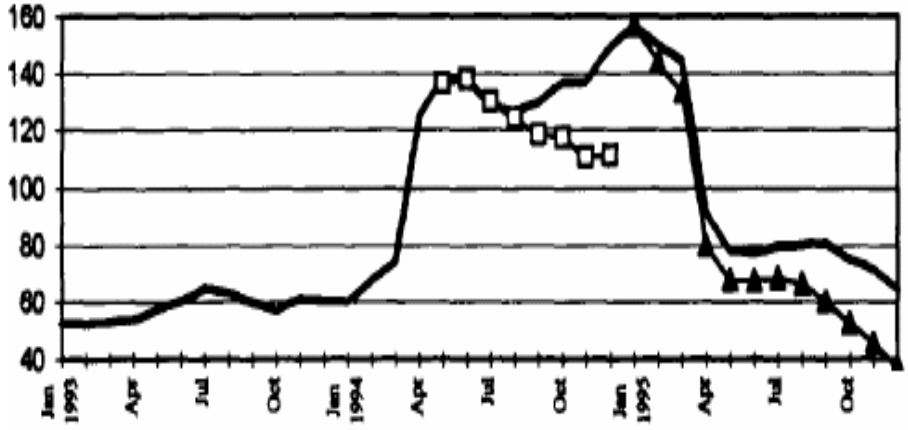

Pozn.: aktuální
cíle programu z 5.dubna 1994
cíle programu z roku 1995

Zdroj: World Bank, 1996, str. 8

Nové zrychlení růstu inflace v posledních měsících roku 1994 bylo způsobeno posunem v monetární politice, která chtěla vyrovnat mezeru ve splácení domácího dluhu prostřednictvím snížení úrokových měr a dočasně tak ještě umocnila již značnou depreciaci směnného kurzu.

Skutečnost, že inflace zůstávala na vyšší míře po celý konec roku 1994 a pokračovala i v následujícím roce naznačuje, že tento posun monetární politiky způsobil pokles veřejné důvěry v udržitelnost antiinflačního programu. Můžeme také podotknout, že opětovná akcelerace inflace mohla být dána nedostatečnou sterilizací zvýšeného růstu likvidity a stejně silným navýšením měnového agregátu M2 (tzv. široké peníze) v prvních měsících roku.Vysoká míra inflace byla již od počátku stabilizačního programu spojována s laxním postojem monetární politiky, jejíž uplatňování bylo komplikováno nezanedbatelnými odtoky krátkodobého kapitálu a problémem s měnovou substitucí (World Bank, 1996).

Změna politiky naznačovala, že vláda zvažovala trade-off mezi rozpočtovými náklady a zvýšením kredibility restriktivních monetárních opatření a vysokých úrokových měr

Dle Světové banky však několik analýz potvrdilo,že inflační očekávání bylo příliš vysoké a odráželo všeobecný nedostatek důvěry ve stabilizační program a pomalé výsledky při provádění strukturálních reforem.

VII.5. Program roku 1995

Pod vlivem nepříznivého vývoje inflace v roce 1994, se vláda na počátku následujícího roku rozhodla uvést zrevidovaný stabilizační program. Tento nový program, který získal podporu IMF, si kladl za cíl snížit inflaci dokonce na 37 % , což by odpovídalo průměrné roční inflaci 70 %. Tomuto cíli měla dopomoci přísná kontrola výdajů veřejného sektoru a monetární politika soustředící se na udržení stabilního nominálního směnného kurzu.

Plánovaného snížení PSBR[35] na 5,6 % HDP v roce 1995 mělo být dosaženo kombinací nárůstu daňových příjmů, snížením transferů a výdajů na zaměstnance veřejného sektoru a opět především pomocí zisků z privatizace státních podniků. V rámci programu byl proto vypracován ambiciózní privatizační plán navrhující převedení 20 podniků v celkové hodnotě pěti miliard amerických dolarů do soukromého vlastnictví. Již v roce 1995 měla být zrealizována privatizace 7 největších podniků, což mělo vést k zisku téměř 2,4 miliard amerických dolarů (asi 3,4 % HDP). Mimoto měl být stabilizován penzijní fond a udržena nízká míra zemědělských podpor.

Program roku 1995, jak jsme již zmínili výše, obsahoval i konkrétní závazek používat směnný kurz jako cenovou nominální kotvu. Předem stanovenou míru směnného kurzu se dařilo sledovat v průběhu celého roku 1995 za pomoci znatelného posunu zpět k depozitům

[35] požadavky na výpůjčky generované státním sektorem

denominovaných na TL a pokračujícího přílivu krátkodobých půjček. Tyto přílivy aktiv však byly nedostatečně sterilizovány a způsobily navýšení domácích peněžních agregátů. V září roku 1995 se centrální banka pokusila tento růst peněžní zásoby omezit, vyhlášením dočasného zastavení nákupu zahraničních měn. Toto opatření přineslo jen slabý efekt, ale znatelně podpořilo podnebí nejistoty na finančních trzích.

Pokles v inflační míře se také ukázal být slabší než program předpokládal. Průměrná roční míra inflace, i když od minulého roku klesla, stále zůstávala na 90% hladině.I přes tyto nepříliš potěšující výsledky však bylo zaznamenáno znatelné oživení hospodářského růstu. Dle odhadů World Bank dosahovala míra růstu HDP v roce 1995 7,6 %. Tento růst byl tažen zejména růstem soukromé spotřeby, zotavením investičních aktivit a pokračující silnou exportní výkonností (OECD, 1996).

Znovuobnovení ekonomické aktivity a posílení reálného směnného kurzu vedlo během prvních měsíců roku 1995 k rostoucím obchodním deficitům. Exporty sice rostly 30% mírou, importy ale rostly mnohem rychleji. Díky rostoucím příjmům z turismu, zásilek peněz od pracujících v zahraničí a jiným transferům však vykazoval běžný účet jen relativně zanedbatelný schodek 70 milionů USD.

Turecko začalo opět profitovat z krátkodobých zahraničních půjček, což podpořilo reálné zhodnocení směnného kurzu a znesnadňovalo to dodržování stanovené monetární politiky. Tato zkušenost ukazuje obtížnost používání směnného kurzu jako nominální kotvy za situace, kdy hrají v ekonomice silnou roli ještě jiné makroekonomické nerovnováhy.(H. Ersel, 1996) V průběhu roku se opět ukázalo, že privatizační cíle jsou nezvládnutelné a bouřlivé diskuze na téma reformy penzijního fondu ozdravení systému sociálního zabezpečení notně zdržovaly.V poslední čtvrtině roku 1995 začaly ekonomické záležitosti ztrácet z důvodu blížících se parlamentních voleb na důležitosti a program tak opět nebyl naplněn.

VII.6. Shrnutí vývoje 90.let

Tabulka č.17 : Hlavní makroekonomické indikátory v letech 1990-2000

	1990	*1991*	*1992*	*1993*	*1994*	*1995*	*1996*	*1997*	*1998*	*1999*	*2000*
Míra růstu HDP	9,3	0,9	6,0	8,0	-5,5	7,2	7,0	7,5	3,1	-4,7	7,4
CPI (změna v %)	60,3	66,0	70,1	66,1	106,3	93,7	82,3	85,7	84,6	64,9	54,9
Úroková míra	51,9	109,6	97,8	90,3	150,6	136,3	143,6	119,2	115,7	96,6	37,0
Směnný kurza[a]	22,9	60,0	64,6	59,8	171,6	53,6	77,7	86,5	71,8	60,9	49,0
Bilance veřejného sektoru[b]	-7,6	-11,3	-12,4	-13,1	-10,2	-6,4	-13,2	-13,1	-15,9	-24,5	-19,3
Primární bilance	-3,6	-6,2	-7,0	-5,6	-0,2	2,7	-1,2	-2,1	0,5	-2,0	2,8
Čistý dluh veřejného sektoru[b]	28,8	35,2	35,7	35,1	44,7	41,3	46,5	42,9	44,5	61,7	59,0
Čistý domácí dluh	-	-	-	9,4	14,0	12,3	20,7	20,8	24,5	41,4	39,1
Deficit běžného účtu[c]	-1,7	0,1	-0,6	-3,6	2,2	-1,5	-1,3	-1,3	1,1	-0,9	-4,9
Hrubý zahraniční dluh[b]	32,6	33,0	34,8	36,9	50,1	42,4	45,3	47,0	51,2	55,6	57,1
Zahraniční depozita (mld USD)	7,4	10,2	12,4	13,7	15,6	20,5	24,4	26,8	30,6	34,1	37,7
Zahraniční depozita *(% z celkových depozit)*	24,9	31,9	34,9	38,0	47,4	47,6	44,5	42,1	42,1	41,7	43,5

a Procentuální změna směnného kurzu $/lira
b v procentech HDP
Zdroj: Akyüz,Y., Boratav K. (2002), str. 7

V průběhu devadesátých let výše úrokových měr na vládní dluhy pomalu předčila míru růstu inflace, v průměru o více než 30 procentních bodů. Bereme- li v úvahu průměrnou míru inflace 75 %, znamená to, že reálná úroková míra v tomto období dosahovala téměř 20 %. Hlavní vliv na nárůst úrokových měr vládního dluhu patrně měly následující dva faktory:

1. *dolarizace ekonomiky* snížila transakční náklady spojené se vstupem a výstupem zahraničních aktiv, čímž byl zvýšen jejich čistý zisk.
2. *nestabilita inflační míry* znatelně zvedala riziko u aktiv denominovaných v domácí měně[36]

Tyto důvody urychlily měnovou substituci a podíl deviz držených rezidenty na celku bankovních deposit vzrostl z 25 % v roce 1990 na 43 % v roce 1999. Úroková míra na dolarová depozita rychle rostla a dosahovala dvojciferných hodnot.

Ekonomický propad let 1994-5 byl sice prudký, ale neměl dlouhého trvání a obnovení hospodářského růstu bylo relativně rychlé. Jak můžeme sledovat ve výše uvedené tabulce přehledu základních makroekonomických ukazatelů, v průběhu let 1995-97 dosahovala země hospodářského růstu přesahujícího 7% hodnoty a mohla se tím pádem těšit i z obnoveného přílivu zahraničního kapitálu. Během tohoto období se centrální bance povedlo zabránit

[36] směrodatná odchylka roční průměrné míry inflace činila v průběhu desetiletí téměř 15 procentních bod

měnové apreciaci. To společně s počáteční reálnou depreciací liry znamenalo prudké oživení exportů, které zase pomohly udržet běžný účet v kladných číslech i přes rychlou míru hospodářského růstu, která v předcházejících obdobích spíše implikovala nárůst dovozu.

Pomineme-li ale krátkodobé vylepšení obchodní bilance, zůstávají nám ve hře vysoké a dále rostoucí úroky. Vysoké úrokové míry společně se stabilní domácí měnou opět přitáhly zahraniční kapitál.

Naneštěstí ale mělo Turecko zpoždění ve strukturálních reformách. Neudržitelná fiskální politika tedy již tradičně vedla k období makroekonomické nestability.

Graf č. 4: PSBR a úrokové platby 1990-1999 (% HDP)

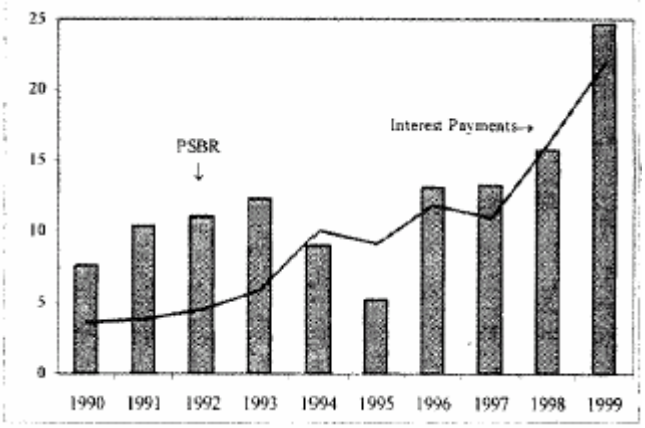

Zdroj: World Bank (2000), str. 3

Ve výše uvedeném grafu můžeme sledovat souvislosti mezi objemem PSBR a úrokových plateb. Vidíme, že vlivem stabilizačních opatření implementovaných po krizi roku 1994, razantně klesl objem požadavků státního sektoru na výpůjčky i úrokové platby. Fiskální pozice vlády se ale v letech 1996 a 97 opět zhoršuje, protože reflektuje prudký nárůst v platech zaměstnanců ve veřejné sektoru, rostoucí deficit systému sociálního zabezpečení, růst zemědělských podpor a v neposlední ředě i nárůst objemu transferů do bakovního sektoru.

Protože s přechodem k externímu financování byly naplánovány velké splátky byla vláda nakonec nucena se uchýlit k peněžnímu financování vládního dluhu a domácím výpůjčkám. To opět jen podpořilo inflaci a rychlou akumulaci domácího dluhu. Jak rostl vládní domácí dluh, sociální důsledky permanentě vysoké inflace začaly vystupovat na povrch. Viditelná byla zejména rozdílnost v příjmech.

Vlivem vysokých inflačních očekávání se stala inflace chronickým problémem.

Vliv asijské a ruské krize na tureckou ekonomiku

Za situace, kdy se ještě nepodařilo vyřešit tyto fundamentální problémy vypukla roku 1997 asijská finanční krize. Turecko bylo během následujícího roku, po propuknutí krize v Rusku, stejně jako mnoho jiných rozvíjejících se tržních ekonomik vystaveno velkému odlivu kapitálu vlivem obezřetných investorů. Ale tento odliv kapitálu nebyl jediným negativním dopadem mezinárodní finanční krize.

Zároveň se po sérii devalvací měn asijských zemí a Ruska propadly ceny zboží na mezinárodních trzích, což pro turecké exporty znamenalo vyšší konkurenci. Důsledkem snížení celkových příjmů v Rusku, klesla i celková poptávka po tureckém zboží, nezanedbatelný pokles zaznamenaly i příjmy z turismu.

Celou situaci můžeme dobře sledovat na vývoji devizových rezerv centrální banky , ale i na vývoji indexu istanbulské burzy cenných papírů, který pod vlivem nejistoty klesá. Tento index vykazoval razantní pokles po asijských krizích v roce 1997, stejně i po krizi v zálivu v únoru 1998, přesto však největší pokles byl zaznamenán po propuknutí krize v Rusku téhož roku (Üzümcüoğlu,Ö, Kökden,H.,1997).

Změna mezinárodního ekonomického prostředí způsobila Turecku těžkosti v dosahování cílených úrovní domácích aktiv v rámci bilance centrální banky. Odlivem investorů ze země, byla centrální banka nucena intervenovat na devizovém trhu, tím si snižovala devizové rezervy a přispěla tak k poklesu domácí likvidity. Nedostatek likvidity vedl k prudkému nárůstu úrokových měr. Vzhledem k tomu, že inflace byla zrovna na mírném ústupu, znamenal tento tlak zvýšení reálných úrokových sazeb.

Vlivem poklesu vnější a domácí poptávky, poklesla i celková ekonomická aktivita. Téměř všechny indikátory kromě inflace a bilance běžného účtu vykazovaly zhoršení.

Dvě ničivá zemětřesení roku 1999 zatlačila ekonomiku definitivně do hluboké recese. Ve výše uvedené tabulce č.17 můžeme pak jasně sledovat prudký pokles míry růstu HDP.

Přestože se v těchto letech podařilo skutečnou měnovou krizi odvrátit, byl bankovní sektor těžce zasažen opětovným odlivem kapitálu a poklesem hospodářské aktivity. Osm insolventních bank bylo převzato pod nucenou správu. A plné pojištění depozit, uvedené v platnost po finanční krizi v roce 1994, tak ještě více prohloubilo deficit veřejného rozpočtu dosahující na konci roku 1999 60 % HDP.

Závěr

I přesto, že stabilizační programy let 1994,95 dosáhly značné redukce problémů s financováním,Turecku se nepodařilo vyrovnat se základními strukturálními problémy, které veřejný sektor dlouhodobě vykazoval. Inflace a úrokové míry zůstaly na velmi vysoké úrovni zejména vlivem silných inflačních očekávání a nedostatku důvěry v tento program. Značná část nerovnováh a slabin, které charakterizovaly tureckou ekonomiku na přelomu tisíciletí, pramenily z hospodářských politik minulých dvou desetiletí. Rostoucí nestabilita se zrcadlila v poklesech a nárůstech ekonomické aktivity v letech 1990 - 2000, i když průměrná míra růstu HDP činila něco kolem 4,2 % , její odchylka činila téměř 5 procentních bodů.

Taková bezprecedentní míra nestability nebyla zaznamenána ani v průběhu 70 let, kdy ekonomika čelila velké řadě negativních i pozitivních vnějších šoků vlivem prudkých změn v zásilkách peněz od Turků pracujících v zahraničí ale i ropných šoků.

Rostoucí fluktuace v ekonomické aktivitě byla doprovázena větší nestabilitou v tvorbě fixního kapitálu a to nemělo dobrý vliv na dlouhodobý potenciál ekonomiky.

VII.7. Mezinárodní situace a změna postavení

V roce 1990 Turecko patřilo mezi země nejaktivněji podporující politiku Spojených států v Iráku. Tento postoj byl ze značné části veden snahou ukázat Turecko jako „pevnost západu na blízkém východě“ a touhou zvýšit turecké šance na vstup do Evropského společenství. Proto po irácké okupaci Kuvajtu prezident Özal okamžitě (6.8.1990) zastavil provoz iráckého ropovodu z Kirkúku do Yurmurtaliku a i dalšími kroky podpořil mezinárodní protisaddámovské spojenectví nehledě na to, že tím porušil starou kemalistickou zásadu nevměšovat se do meziarabských sporů a oddělovat prozápadní a blízkovýchodní politiku.

Po rozpadu bipolárního světa a s ním spojené ztrátě strategického postavení přehrady komunismu, začalo Turecko hledat i jiná zdůraznění své strategické pozice.

Po rozpadu SSSR a Jugoslávie bylo Turecko postaveno do bezprecedentní situace vyhledávaného přítele a patrona blízkých turkických a muslimských národů. K Turecku se obracely nově vniklé nezávislé republiky jako Turkmenistán, Uzbekistán, Kazachstán a Kyrgyzstán a také bouřící se Ujguři v čínském Siantiangu. Tureckou pomoc dále hledali i Abcházové v Gruzii, Čečenci a Tataři v Rusku a Gagauzové v Moldavsku (etnicky Turci ale

křesťané). Také na Balkáně byla náhle ostře nastolena otázka etnické identity muslimů, zvláště v Bosně. Vletech 1997 a 1998 pak vyvstaly otázky souvěrců v Albánii a Kosovu.

Tento vývoj však vyvolával na západě smíšené pocity. Premiérka Tansu Cillerová[37] se ze všech sil snažila západ přesvědčit, že Turecko je přirozeným mostem mezi oběma velkými sousedícími civilizacemi. Na druhou stranu se ale Turecko mohlo jevit jako nežádoucí konkurence v přístupu na nově otevřené trhy v postsovětských zemích o které západní subjekty velmi rychle projevily zájem.

Turecko se přirozeně snažilo pomáhat souvěrcům, zejména bosenským muslimům, jejichž utrpení za etnické války v letech 1992-6 sledovala Evropa s velkým mediálním zájmem, ale s malou rozhodností ukončit zběsilé vraždění. Bosenský konflikt ve svém průběhu a svými důsledky nakonec posílil vzájemnou nedůvěru mezi Evropou a muslimským světem. V 90. letech tak vystřídaly zaniklý bipolární model geopolitického dělení světa obavy z islámu a Turecko bylo zasunuto za pomyslný předěl odlišné kultury a civilizace V Turecku tato skutečnost navíc nepochybně přispěla k růstu kritických nálad vůči západu a k volebním úspěchům islamistické strany Refah. Ve vnitřní politice se však hlavní úsilí stále více zaměřovalo na potlačení ozbrojeného separatismu Strany kurdských pracujících (PKK). Represe doprovázela hrubá porušování lidských práv.

Vztahy s EU a celní unie

Turecko poprvé zažádalo o vstup do Evropského hospodářského společenství v červnu roku 1959, tedy nedlouho po jeho založení v roce 1958. Plné členství však bylo zamítnuto, ale obě strany se dohodly na přidružení Turecka do doby, než bude připraveno stát se plnohodnotným členem.

V září roku 1963 byla podepsána asociační dohoda, tzv. Ankarská smlouva. Tato smlouva vstoupila v platnost 1.12.1964 a byl v ní deklarován záměr vytvořit celní unii, která by obě strany přivedla k bližší obchodní spolupráci. Turecko se mělo na vstup do celní unie připravit ve třech fázích (přípravná, tranzitivní, finální) spojených se značnou finanční podporou na implementaci reforem. V rámci přípravné fáze udělila EU Turecku jednostrannou výhodu ve formě zemědělských tarifních kvót a poskytla finanční asistenci ve výší 175 milionů ECU. Dodatečný protokol podepsaný v roce 1970 již přesně vymezoval jakým způsobem by měla být celní unie zavedena a stanovil jasné požadavky na liberalizaci

[37] nastoupila do úřadu po náhlé smrti T.Özala v roce 1993.

obchodu a harmonizaci tureckého právního systému zejména s obchodním právem EU. Tento protokol přinesl Turecku značné výhody pro export zemědělských produktů do zemí EU.

V roce 1987 již Turecko zažádalo o plné členství, bylo však odmítnuto s odůvodněním,že obě strany nejsou na takový krok připravené. V roce 1995 byla dokončena smlouva o vytvoření celní unie a vstoupila v platnost od 1.1.1996. Hlavní opatření, která celní unie přinesla můžeme shrnout následovně:

- volný pohyb všech průmyslových produktů (vyjma produktů ECSC[38]),
- zavedení společného celního tarifu (Common External Tariff)na importy ze třetích zemí ,
- sjednocování obchodních politik,
- postupný přístup Turecka ke všem preferenčním smlouvám schváleným EU.

Důsledkem těchto opatření klesla turecká cla a ochranné dovozní tarify pro země EU z průměrných 5,9 % na 0 % a pro země ostatní z 10,8% na 6 %. V rámci harmonizace obchodního práva proběhlo mimo jiné sjednocení technických norem. Značná pozornost byla věnována zákonu na ochranu duševního vlastnictví, dále pak ochraně spotřebitele a odstranění administrativních překážek při zakládání společností.

První výsledky zavedení celní unie, byly pro Turecko sporné. Importy v průběhu roku 1996 narostly o více než 34 %, zatímco exporty jen o necelá 4 %. Evropská unie se stala největším obchodním partnerem Turecka s více než 50% podílem na zahraničním obchodu.

Závěrem roku 1997 byly vztahy mezi EU a Ankarou vážně narušeny rozhodnutím summitu v Lucemburku: Turecko přidružené k Evropskému společenství od roku 1963 a od roku 1987 žádající o plné členství, nebylo při aktuálním rozhodování o rozšíření Evropské unie přijato ani do širšího výběru kandidátů

Mezi hlavními důvody pro další odmítnutí Turecka figurovaly špatné hospodářské výsledky, porušování lidských práv a islamizační tendence. Skrývaným, ale přesto silným důvodem byly i předsudky vůči islámské zemi. Mediálně zvažovaná odveta Turecka ve formě použití práva veta při jednáních o rozšíření NATO zanikla na podzim 1998, kdy turecký parlament schválil přijetí středoevropských kandidátských zemí.

V Turecké historiografii přelomu století podle S.V. Mayalla přibývá kladného hodnocení osmanské doby a kritika tehdejší politiky evropských států, včetně výčitek Evropě, že má strach z pravdy a staví se nevděčně vůči islámskému světu od něhož mnoho získala. Takové názory se dokonce objevovaly i v publikacích vydávaných tureckým ministerstvem kultury.

[38] Volný pohyb těchto produktů v rámci Celní unie je následně zajištěn podepsáním dohody o volném obchodu (FTA) v polovině roku 1996 s platností na následující tři roky.

VIII.ZÁVĚR

Hlavní prioritou každé vlády od založení republiky v roce 1923 byla vysoká míra hospodářského růstu. Vláda ve snaze dosáhnout tohoto cíle hrála silnou roli přímo jako poskytovatel zboží a služeb a nepřímo jako manažer podnětů, které řídily ekonomickou aktivitu soukromého sektoru.

Ekonomické krize, kterých země zakusila hned několik, většinou působily jako hnací síla pro změnu tohoto systému.

Politika substituce importu byla oficiálně přijata během 60.let jako odpověď na politiku laissez - faire, která skončila ekonomickou krizí a vojenským převratem. Když tato strategie selhala a země koncem 70. let čelila další ekonomické krizi, byla nahrazena jinou hospodářskou politikou, která alespoň na papíře hájila volnou hospodářskou soutěž, flexibilní ceny a privatizaci státních podniků. Přechod z fixních cen k cenám tržím omezil moc vlády coby manažera soukromých ekonomických aktivit. I přesto, že privatizace přinášela jen malé úspěchy, role vlády v ekonomice se od této doby změnila. Veřejné investice se začaly přesouvat od státní výroby k rozvoji infrastruktury zejména dopravních komunikací, energetických a komunikačních sítí. I tak ale podíl vládních výdajů a investičních aktivit na HDP příliš neklesal.

Makroekonomická politika neusilovala, stejně jako tomu bylo v hospodářsky vyspělých zemích o tradiční makroekonomické cíle jako např. cenová stabilita a plná zaměstnanost. Místo toho monetární a fiskální politika sledovala diktát vládních zájmů s ohledem na hospodářský růst a co největší industrializaci. Výsledkem bylo že vládní výdaje často značně převyšovaly příjmy. Vláda tak byla nucena si vypůjčovat buď v zahraničí nebo od centrální banky. Země tak téměř bez přestávky akumulovala vnější dluh a rostla inflace.

Inflace představovala trvalý problém sužující turecké hospodářství již od dob Osmanské říše[39] prakticky až do současnosti. Jako hlavní důvody jejího přetrvávání můžeme uvést. vysoké deficity veřejného sektoru, monetizaci rozpočtových dluhů, rostoucí úrokové míry způsobené nadměrným vypůjčováním veřejného sektoru na slabých domácích kapitálových trzích. Nezanedbatelnou mírou k růstu inflace přispívala i politická nestabilita, protože před každými parlamentními i komunálními volbami byly zvyšovány inflační tlaky dodatečným populisticky motivovaným nárůstem výdajů. Čas od času jsme mohli sledovat i vliv nárůstu cen dovážených vstupů. Zajisté musíme zmínit i obrovské vládní výdaje vydané na potlačení

[39] Berunet,H., Günay, A. (2004)

teroristických a separatistických akcí spojených s guerillovou válkou s PKK, ale i podporou Severokyperské Turecké republiky. Nesmíme zapomenout ani na megalomanské industriální projekty v jihovýchodní Anatolii. Silnou roli, zejména v posledních patnácti letech hrálo také vysoké inflační očekávání.

Výrazným posunem vpřed je však rozsáhlá politická i ekonomická liberalizace probíhající od počátku 80.let.

IX.LITERATURA

1. Ahmad, F. (1977): The Turkish Experiment in Democracy 1950-75, C.Hurst, London

2. Airaudo, M., Derviş, K., Gros, D., Öztrak, F., Bayar F., Işik, Y. (2004): Stabilising Stabilisation, EU-Turkey Working Papers No. 7, Economics and Foreign Policy Forum

3. Akyüz, Y., Boratav K. (2001): The Making of the Turkish Financial Crisis, University of Ankara, Turkey

4. Al-Ali, N. S. (2002): The women´s movement in Egypt with selected reference to Turkey, Civil Society and Social Movements Programme Paper Number 5, United Nations Research Institute for Social Development

5. Alioğlu, E., Erbil, C., Salman, F. (2004): Revealing Turkey´s Public Dept Burden: A Transparent Payments Approach, Research Department Working Paper No. 04/13, The Central Bank of the Republic of Turkey

6. Berunet, H., Günay, A. (2004): Inflation Dynamics and its Sources in the Ottomen Empire:1586-1913, Turkish Economic Association Discusion Paper 2004/3, Bilkent University, Ankara

7. Candemÿr, B. H. (1994): External Dept and International Transfer Problem, The Case of Turkey: 1980-1990, The Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department, Discussion Paper No: 9404

8. Cizre, Ü., Yeldan, E. (2002): Turkey, Economy, Politics and Society in the Post-Crisis Era, Bilkent University, Turkey

9. Commission of the European Communities (1999): 1999 Regular Report on Turkey´s progress towards accession, Brussels

10. Commission of the European Communities (2000): 2000 Regular Report on Turkey´s progress towards accession, Brussels

11. Commission of the European Communities (2001): 2001 Regular Report on Turkey´s progress towards accession, Brussels

12. CPB Document č. 56 (2004): Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU, Hague, Netherlands

13. Department of Public Relations and Publications (1995): Seventh Five Year Development Plan (1996-2000), State Planning Organization, Ankara, Turkey

14. Devlet İnstatistik Enstitüsü (1996): Turkey and World Foreign Trade 1950-1993, Ankara

15. Dibooglu, S., Kibritçioğlu, A. (2003): Inflation, Output Growth, and Stabilization in Turkey, 1980-2002, Southern Illinois University at Carbondale and Ankara University

16. Document of the World Bank (1996): Turkey Challenges for Adjustment, Volume I,II,III, Report No. 15076-TU

17. Dodd, C. (2002): Storm clouds over Cyprus, The Eothen Press

18. Dornbush, R., Fisher,S. (1994): Makroekonomie, SPN, Praha

19. Duymaz, S. (1998): Facts on Turkey, Istanbul

20. Ekinci, N.K., Erturtk, K. (2004): Turkish Currency crises of 2001-2002, Revisited, CEPA Working Paper 2004-01, New York

21. Ersel, H. (1994): Structural Adjustment: Turkey (1980-1990), Bilkent University, Ankara

22. Glenn, W., H., Rutherford, T. F., Tarr, D., G. (1996): Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union, Policy Research Working Paper 1599, The World Bank

23. Gombár, E. (1994): Úvod do dějin islámských zemí, Najáda, Praha

24. Gönenç, R., Leibfritz, W., Yilmaz E. (2005): Reforming Turkey´s Public Expenditure Management, Economics Department Working Papers No. 418, OECD

25. Gulcin, F.O. (2003): Currency and Financial Crises in Turkey 2000-2001, Bad Fundamentals or Bad Luck?, University of New York

26. Hradečný, P. (2000): Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?,NLN, Praha

27. Huntington, S. P. (1996): Střet civilizací, Boj kultur a proměna světového řádu, Rybka Publishers, Praha

28. Kibritçioğlu, A. (2000): EMU, EURO and EU Membership: An Evaluation from the Turkish Macroeconomic Perspective, Ankara University

29. Kibritçioğlu, A.(2001): Causes of Inflation in Turkey: A Literature Survey with Special References to Theories of Inflation, University of Illinois at Urbana-Champaign

30. Kibritcioglu, B., Kose, B., Ugur, G. (1999): A Leading Indicators Approach to the Predictability of Currency Crises: The Case of Turkey, General Directorate of Economic Research, The Undersecretariat of Treasury, Ankara

31. Kropáček, L. (1999): Blízký východ na přelomu tisíciletí, Vyšehrad, Praha

32. Kropáček, L. (2001): Muslimové v dnešní Evropě, www.diplomacie.cz

33. Kropáček, L. (2002): Islám a západ, Historická paměť a současná krize, Vyšehrad, Praha

34. Kropáček, L., Gombár, E., Marková, D. (1999): Variace na Korán, Islám v diaspoře, Orientální ústav Akademie věd ČR, Praha

35. Küng, H., Ess v.J.(1994): Křesťanství a Islám, Vyšehrad, Praha

36. Lejour, A., Capel, C. H. (2004): Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU, CPB Document No 56

37. Lewis, B. (1996): The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, London

38. Lewis, B. (1997): Dějiny Blízkého vývhodu, NLN, Praha

39. Lewis, B. (2002): Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď, 2002 Oxford University Press, Inc. U.S.A., Volvox Globator, Praha

40. Ministry of Foreign Affaires (2001): Turkey and the European Union, Ankara

41. Mustafa, İ., Tansel, A., Metin – Özcan, K. (2002): Macreoconomic Instability, Capital Accumulation and Growth: The Case of Turkey 1963 – 1999, ERC Working Papers in Economics 02/04, Ankara

42. Muzikář, J. a kol. (1989): Zápas o novodobý stát v islámském světě, Od mešity k parlamentu, Academia, Praha

43. OECD Observer(2002): Economic Policy Survey of Turkey, 2002, OECD

44. Official Journal of the European Communities (1996): Council Decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of Customs Union (96/142/EC)

45. Önis, Z.(1993): Economic crisis and long-term growth in Turkey, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington

46. Palmer, A.(1996): Úpadek a pád Osmanské říše, PANEVROPA, Praha

47. Revenda, Z. (2001): Centrální bankovnictví, Mangement Press, Praha

48. Robinson, R. (1963): The First Turkish Republic, A Case Study in National Development, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, USA

49. Roger, O. (1999): A History of Middle East Economies in 20th century, Harward University Press, Cambridge

50. State Planning Organization (1995): Seventh Five Year Development Plan (1996-2000), Department of Public Relations and Publications, Ankara

51. The Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Turkey (2001): Turkey and the European Union, An Overview

52. Togan, S., Balasubramanyam, V.N. (2001): Turkey and Central and Eastern European Countries in Transition, Palgrave, New York

53. Turkish News Agency (1998): Facts about Turkey, Istambul, Turkey

54. Űcümcüoğlu, Ö., Kökdan, H.(1998): The Effects of Russian Crisis on Turkish Economy, Hazine Dergisi, Temmuz, Turkey

55. Uygur, E.(1993): Liberalization and Economic Performance in Turkey,UNCTAD Discussion Papers,Geneva

56. Weberová Babulíková, G. (2001): Islámská ekonomie a bankovnictví, Dar Ibn Rushd, Praha

57. Weithmann, M.W. (1995): 2 000 LET MEZI VÝCHODEM A ZÁPADEM. Balkán, Vyšehrad, Praha

58. World Bank (2000): Turkey Country Economic Memorandum, Structural Reforms for Sustainable Growth, (In Two Volumes), Report No. 20657-TU

59. World Bank (2000): Turkey, Economic Reforms, Living Standards and Social Welfars Study, Report No 20029-TU

60. World Bank (2003): Turkey Country Economic Memorandum, Structural Reforms for Sustainable Growth(In Three Volumes), Report No. 26301-TU

61. World Bank (2003): Turkey, Country Economic Memorandum (in Three Volumes), Report No. 26301-TU

62. World Trade Organization (1999): Trade Policy Review. Turkey 1998, WTO Publications, Geneva

63. Yeldan, E. (2001): On the IMF – Directed Disinflation Program in Turkey: A Program For Stabilization and Austerity Or A Recipe For Impoverishment and Financial Chaos?, Bilkent University, Ankara

64. Yeldan, E. (2004): Turkey 2001-2004: IMF Stranguletion, Tightening Dept Trap, and Lopsided Recovery, Bilkent University, Ankara

65. Zűrcher, E.J. (2003): Turkey. A Modern History, I.B. Tauris & Co Ltd, New York

66. Internetové zdroje:

http://europa.eu.ent//

http://Turkishembassy.org/intro.html

http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm

http://www.tek.org.tr

www.amnesty.org

www.basbakanlik.gov.tr

www.ceps.be

www.die.gov.tr
www.dpt.gov.org
www.dtm.gov.tr
www.erc.metu.edu.tr
www.euractiv.cz
www.eurintegration.net
www.euroskop.cz
www.imf.org
www.mfa.gov.tr
www.mfa.gov.tr
www.myliye.gov.tr